

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในการวิจัยจิตรกรรมฝาผนังไทย ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา ค้นคว้าจากเอกสาร ตำรา หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจัดแบ่งออกเป็นหัวข้อ เพื่อนำเสนอ ดังนี้

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้แบ่งออกเป็น 4 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

- 1 เอกสารที่เกี่ยวกับจังหวัดพิษณุโลก
- 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับจิตรกรรมไทย
- 3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับศิลปะและองค์ประกอบศิลป์
- 4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรม

1 เอกสารที่เกี่ยวกับจังหวัดพิษณุโลก

จังหวัดพิษณุโลกทั้งในอดีต จวบจนมาถึงปัจจุบันถือได้ว่าเป็นเมืองที่มีความสำคัญ และเป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญในทุก ๆ ด้าน รวมทั้งความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในเขตภาคเหนือตอนล่างของประเทศไทย

ลักษณะทางกายภาพ

จังหวัดพิษณุโลกตั้งอยู่ในบริเวณภาคเหนือตอนล่าง อยู่ระหว่างละติจูดที่ 16 31 23 เหนือถึง 17 44 31 เหนือ ลองจิจูด 99 52 27 ตะวันออกถึง 101 04 34 ตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับอำเภอพิชัย ทองแสนขัน บ้านโคก จังหวัดอุตรดิตถ์ และ
ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ทิศใต้ ติดต่อกับอำเภอเมืองพิจิตร และสามง่าม วังทรายพูน จังหวัดพิจิตร

ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอหล่มเก่า เขาค้อ จังหวัดเพชรบูรณ์ และอำเภอด่านซ้าย
จังหวัดเลย

ทิศตะวันตก ติดต่อกับอำเภอศรีสำโรง กงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย และอำเภอพราน
กระต่าย ลานกระบือ จังหวัดกำแพงเพชร

เนื้อที่ทั้งหมด 10815.854 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 6,759,909 ไร่ ลักษณะ
ภูมิอากาศจัดอยู่ในประเภทฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดู (Tropical wet and dry climate Aw)
ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1385.5 มิลลิเมตร อุณหภูมิเฉลี่ยตลอดปี 27.2 องศาเซลเซียส
ความชื้นสัมพัทธ์เฉลี่ยตลอดปี 74 เปอร์เซ็นต์ แหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำน่าน
แม่น้ำยม แม่น้ำแควน้อย และแม่น้ำเข็ก สภาพพื้นที่โดยทั่วไปจะมีสภาพพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม
ริมฝั่งแม่น้ำน่าน และแม่น้ำยม มีระดับความสูงของพื้นที่ประมาณ 40-60 เมตร จากระดับน้ำทะเล
ปานกลาง เว้นแต่บริเวณเชิงเขาที่ต่อกับเขตที่สูงทางตะวันออกจะมีระดับสูงประมาณ 60-80 เมตร
ภูมิประเทศจะค่อย ๆ ลาดจากเขตที่สูงตอนกลาง และภูเขาสูงทางตะวันออกของจังหวัดพิษณุโลก
ลงสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำยม บริเวณเขตที่สูงตอนกลางนี้จะเป็นแนวเขาเดี่ยว ๆ
เรียงตัวสลับซับซ้อนขนานกันมาหลายแนวอยู่ในทิศทางตะวันออกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้
ลักษณะของแนวที่สูงจะขาดเป็นช่วง และมีความสูงชันทางด้านตะวันตกแล้วค่อย ๆ ลาดลงมา
ทางตะวันออก ระหว่างแนวที่ทอดขนานกันจะเป็นที่ราบหุบเขาสูงประมาณ 100-200 เมตร
จากระดับน้ำทะเลปานกลาง เขตภูเขาทางตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งประกอบด้วย
แนวเขาต่อเนื่องกัน และเป็นแนวกันเขตแดนกับจังหวัดเพชรบูรณ์ เลย และประเทศสาธารณรัฐ
ประชาธิปไตยประชาชนลาว ทิวเขาที่สำคัญ ได้แก่ เขาค้อ เขาพญาหิน เขาบ่อโบ ภูหินร่องกล้า
ภูซัด และมีพื้นที่ราบอยู่ตรงกลาง ซึ่งได้แก่ ที่ราบ หุบเขานครไทย และที่ราบหุบเขาชาติตระการ
ปัจจุบัน แบ่งการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ ดังนี้

1. อำเภอเมืองพิษณุโลก	มีพื้นที่ 750.80	ตารางกิโลเมตร
2. อำเภอวังทอง	มีพื้นที่ 1,687.05	ตารางกิโลเมตร
3. อำเภอพรหมพิราม	มีพื้นที่ 832.76	ตารางกิโลเมตร
4. อำเภอบางระกำ	มีพื้นที่ 936.04	ตารางกิโลเมตร
5. อำเภอบางกระทุ่ม	มีพื้นที่ 447.03	ตารางกิโลเมตร

6. อำเภอนครไทย	มีพื้นที่	2,220.38	ตารางกิโลเมตร
7. อำเภอชาติตระการ	มีพื้นที่	1,586.12	ตารางกิโลเมตร
8. อำเภอวัดโบสถ์	มีพื้นที่	1,726.20	ตารางกิโลเมตร
9. อำเภอเนินมะปราง	มีพื้นที่	1,029.55	ตารางกิโลเมตร

(สำนักงานศึกษาธิการเขต เขตการศึกษา 7, 2547. หน้า 1-2)

ลักษณะภูมิประเทศ และภูมิอากาศ

จังหวัดพิษณุโลก มีลักษณะภูมิประเทศแบ่งออกเป็น 2 เขตใหญ่ ๆ คือเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ และเขตที่สูงภูเขาทางตอนกลาง และทางตะวันออกของจังหวัด

เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ ได้แก่ ที่ราบลุ่มแม่น้ำยมที่ไหลผ่านอำเภอบางระกำ และแม่น้ำน่าน ที่ไหลผ่านอำเภอพรหมพิราม อำเภอเมืองพิษณุโลก และอำเภอบางกระทุ่ม บริเวณนี้เป็นที่ราบที่เกิดจากแม่น้ำทั้ง 2 สายที่พัดพาตะกอนมาทับถมมีความสูงจากระดับน้ำทะเลประมาณ 40 - 50 เมตร ยกเว้นทางตะวันออกของที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นเขตเชิงเขามีความสูงจากระดับน้ำทะเลมากกว่า 60 เมตรขึ้นไป พื้นที่ของที่ราบลุ่มแม่น้ำจะมีความกว้างจากตะวันตก-ตะวันออก ประมาณ 30-40 กิโลเมตร และมีความยาวจากเหนือ-ใต้ ประมาณ 38-78 กิโลเมตร ลักษณะของที่ราบนี้จะค่อยลงความสูงจากทางเหนือลงมาสู่ทางใต้ และมีคลองหนอง บึงอยู่มากมาย ทำให้บริเวณพื้นที่เหล่านี้กลายเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าว และแหล่งประมงที่สำคัญของจังหวัดพิษณุโลก

จังหวัดพิษณุโลก นอกจากจะมีแม่น้ำยม และแม่น้ำน่านไหลผ่านแล้ว ยังมีแม่น้ำสาขาของแม่น้ำน่านที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำแควน้อย และแม่น้ำเข็ก หรือแม่น้ำวังทอง ซึ่งเกิดจากภูเขาทางด้านตะวันออกแล้วไหลลงสู่แม่น้ำน่านที่บ้านไผ่ค่อม เขตอำเภอเมืองพิษณุโลก แม่น้ำแควน้อยมีความยาวประมาณ 185 กิโลเมตร ส่วนแม่น้ำวังทองนั้น ไหลไปรวมกับแม่น้ำน่านที่บ้านท่าฟ่อ จังหวัดพิจิตร

เขตที่สูงภูเขาทางตอนกลางและทางตะวันออกของจังหวัด ได้แก่ แนวภูเขาที่ต่อเนื่องมาจากทางตอนใต้ของจังหวัดอุตรดิตถ์ เขตภูเขาตอนกลาง เช่น เขาช่องลม เขาอุโมงค์ เขาคันเค็ง เขาสมอแครง และเขาฟ้า เป็นต้น แนวภูเขาเหล่านี้จะต่อเนื่องกันลงไปทางใต้ของจังหวัด ส่วนแนวเขาทางด้านตะวันออกนั้นล้วนแต่เป็นภูเขาที่มีความสูงกว่าแนวเขาตอนกลาง เช่น เขาค้อ (สูง 772 เมตร) เขาป่าพลูหิน (สูง 700 เมตร) เขาหนองไฮ (สูง 1,005 เมตร) เขาภูไทน้อย (สูง 1,277 เมตร) เขาภูขี้ด (สูง 1,367 เมตร) เป็นต้น ภูเขาเหล่านี้เป็นต้นกำเนิดของ

แม่น้ำแควน้อย แม่น้ำชีก และแม่น้ำสาขาระหว่างแนวเขาทางตอนกลาง และแนวเขาทางตะวันออกก็มีเขตที่ราบระหว่างหุบเขา ซึ่งประชาชนอาศัยอยู่ได้แก่ ที่ราบหุบเขาหมู่บ้านทรัพย์ไพรวัลย์ ที่ราบหุบเขาอำเภอนครไทย ที่ราบหุบเขาอำเภอชาติตระการ ที่ราบหุบเขาเหล่านี้มีแม่น้ำแควน้อย และแม่น้ำชีกไหลผ่าน ทำให้มีดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูกพืช

ลักษณะภูมิอากาศของจังหวัดพิษณุโลก มีมรสุมพัดผ่านโดยเป็นลมที่เกิดจากการแตกต่างทางด้านอุณหภูมิและความกดอากาศระหว่างพื้นดิน (ทวีปเอเชีย และพื้นที่น้ำที่กว้างใหญ่) (มหาสมุทรแปซิฟิก และมหาสมุทรอินเดีย) จังหวัดพิษณุโลกแบ่งฤดูกาลได้เป็น 3 ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูฝน และฤดูร้อน

ฤดูฝน (ฤดูมรสุมทิศใต้) จะเริ่มประมาณเดือนพฤษภาคม-เดือนตุลาคม ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยปีละ 1,375 มิลลิเมตร ปริมาณน้ำฝนของประเทศเฉลี่ยปีละ 1,550 มิลลิเมตร เดือนที่มีฝนตกมากที่สุด คือ เดือนกันยายน มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยประมาณ 310 มิลลิเมตร และมีฝนตกตลอดทั้งเดือน ประมาณ 20 วัน

ฤดูหนาว (ฤดูมรสุมทิศเหนือ) จะมีระยะเวลา 2-3 เดือน ประมาณเดือนพฤศจิกายน-เดือนมกราคม มีอุณหภูมิต่ำสุดประมาณ 13 องศาเซลเซียส

ฤดูร้อน (ฤดูมรสุมทิศเหนือ) ประมาณเดือนกุมภาพันธ์-เดือนมกราคม มีอุณหภูมิเฉลี่ยของฤดูร้อนประมาณ 32 องศาเซลเซียส เดือนที่ร้อนที่สุดคือ เดือนเมษายน มีอุณหภูมิสูงสุดประมาณ 41 องศาเซลเซียส

ประวัติความเป็นมาของเมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลกเป็นชุมชนโบราณที่มีความสืบเนื่องเป็นเวลายาวนาน จากเหตุผลดังกล่าวจึงทำให้เมืองเมืองพิษณุโลกมีความแตกต่างจากเมืองอื่น ๆ โดยเฉพาะชื่อของเมืองที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามยุคและตามสมัย เมืองพิษณุโลกมีลักษณะเป็นเมืองคู่ดังปรากฏใน "พงศาวดารเหนือ" ได้กล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกได้ให้จ่านกร้อง และจำการบูรณ โดยให้ชื่อว่า โขมบุรี (อยู่ทางด้านทิศตะวันออก) และจันทบูรณ (อยู่ทางด้านทิศตะวันตก) นอกจากนั้นยังพบหลักฐานเกี่ยวกับเมืองพิษณุโลกที่ให้ภาพสนับสนุนความเป็นเมืองคู่ โดยเฉพาะจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ใน สมัยสุโขทัย อาทิ หลักศิลาจารึกหลักที่ 1, 4, 10 และ 38 เรียกเมืองพิษณุโลกว่าเมือง "สองแคว" ในขณะที่หลักศิลาจารึกหลักที่ 3 และ 11 เรียกว่า "สระหลวง" และความเป็นเมืองคู่ของ เมืองสระหลวง สองแคว ได้พบหลักฐานในจารึกหลักที่ 2 ว่าพ่อขุนศรีนาวนำถุมก่อพระธาตุในนครสระหลวงสองแคว

นอกจากความเป็นเมืองคู่เมืองพิษณุโลกยังถูกเรียกว่า "เมืองเอกแตก" เพราะมีแม่น้ำผ่านกลางเมืองนอกจากนั้นเมืองพิษณุโลกยังมีชื่อเรียกต่าง ๆ อีก เช่น ตำนานพระพุทธสิหิงค์ เรียกว่าเมือง "ทวิสาขะ" ในขณะที่ชาวเมืองใต้ หรือชาวอยุธยา เรียกเมืองพิษณุโลกว่าเมือง "ชัยนาท"

คำว่า เมืองพิษณุโลก น่าจะได้ชื่อภายหลังที่ราชอาณาจักรอยุธยาทำสงครามแย่งชิงอาณาจักรสุโขทัยกับอาณาจักรล้านนา โดยเฉพาะในสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยากับสมเด็จพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ (พ.ศ.2006) เพราะปรากฏว่าในวรรณกรรมลิลิตยวนพ่ายให้เหตุผลของการเปลี่ยนชื่อจากเมืองชัยนาทเป็นเมืองพิษณุโลก เพราะสามารถยึดเมืองชัยนาทได้ ชื่อของเมืองพระพิษณุโลก น่าจะถูกใช้หลังสงครามระหว่างอยุธยากับเชียงใหม่ นับตั้งแต่นั้นมา และในเวลาต่อมาคำว่า "พระพิษณุโลก" จะกร่อนลดหายไปเหลือแต่คำว่า "พิษณุโลก" ที่ใช้เรียกชื่อกันในปัจจุบัน

ประวัติการก่อตั้งชุมชนเมืองพิษณุโลกได้ค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นพบเป็นเครื่องยืนยันถึงพัฒนาการของชุมชนอย่างต่อเนื่อง หลักฐานดังกล่าวคือ การพบร่องรอย และหลักฐานของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในยุคต่าง ๆ อาทิเช่น ได้ขุดพบขวานหินขัดสมัยใหม่ที่เรียกว่าขวานฟ้า ซึ่งมีมนุษย์ยุคหินใหม่นำเอาหินมาปรับให้คมเพื่อใช้เป็นอาวุธ และเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ขวานหินขัดที่พบมีอายุราว 2,000 - 5,000 ปี (หวน พินรุพันธ์, 2520. หน้า 22) นอกจากนั้นยังพบเครื่องสำริด ลูกบิด ด้ามมีด ตามริมฝั่งแม่น้ำยมที่ไหลผ่านอำเภอด่างเก็ง ในจังหวัดสุโขทัย เช่น บ้านปากแคว อำเภอเมืองสุโขทัย อำเภอศรีสำโรง อำเภอสวรรคโลก และตามถ้ำในเขตอำเภอบ้านด่านลานหอย ส่วนในจังหวัดพิษณุโลกพบหินขัดสมัยใหม่หลายแห่ง เช่น ในท้องที่อำเภอพรหมพิราม เขตอำเภอวังทอง ตามแนวถนนมิตรภาพ สายพิษณุโลก-หล่มสัก และอำเภอนครไทย

สิ่งที่น่าสนใจมากอีกประการหนึ่งคือ หลักฐานที่แสดงถึงความเจริญในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ ได้แก่ ภาพจำหลักบนผนังถ้ำยุคโลหะที่ถ้ำผาแดง เขาระดานเลข บ้านปากกรอง อำเภอชาติตระการ จังหวัดพิษณุโลก เป็นภาพจำหลักบนหินทรายสีเทาแก่ขัดมันเป็นรูปลวดลายเรขาคณิตขุดลึกลงไปบนเนื้อหินมีรูเกิดจากฝีมือมนุษย์เป็นแนวเรียงกัน มีรอยขูดขีดแบบแผนที่เป็นลายคดไปคดมา เป็นลายกันหอยกำหนดอายุทางโบราณคดีไม่ต่ำกว่า 4,000 ปี

จากหลักฐานที่ถ้ำผาแดง อำเภอชาติตระการ สามารถอนุมานได้ว่าได้มีการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนโบราณบริเวณเมืองพิษณุโลก และเมืองใกล้เคียงมานานตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์

เมื่อประมาณ 3,000-4,000 ปี ซึ่งในระยะเริ่มแรกคงเป็นเพียงชุมชนขนาดเล็ก และค่อย
วิวัฒนาการมาเป็นชุมชนเมืองขนาดใหญ่

นอกจากนี้หลักฐานทางศิลปวัตถุในสมัยต่อมา ยังได้แสดงให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกได้
พัฒนาขยายตัวขึ้น เพราะได้มีการพบโบราณศิลปวัตถุสมัยทวารวดีที่เมืองพิษณุโลก เช่น การพบ
พระพนัสบดี ซึ่งงามที่สุดในประเทศไทยมีอายุอยู่ราว พ.ศ.1100-1600 จึงถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้น
ของสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ชุมชนดั้งเดิมได้เจริญเติบโต ขยายตัวเป็นเมืองขึ้นทั่วไป
การตั้งต้นของประวัติศาสตร์ยุคตำนานก็เริ่มต้นกำเนิดจากสมัยทวารวดีนี้ (ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์,
2523. หน้า 41)

ดังนั้นพิษณุโลกสมัยทวารวดี จึงสันนิษฐานว่าได้เกิดขึ้นใกล้เคียงกับสุโขทัย และ
มีฐานะเป็นเมืองขนาดใหญ่ และคงจะมีความสำคัญทั้งในด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ
การทหาร และศิลปวัฒนธรรมในสมัยนั้น เมืองหนึ่งในแถบลุ่มแม่น้ำน่าน และแม่น้ำยมนี้
(สุภาภรณ์ สงวนให้, 2537. หน้า 51) นอกจากนั้นยังพบหลักฐานศิลปวัตถุสมัยลพบุรี ทำให้
สันนิษฐานได้ว่าอาณาจักรกัมพูชา หรืออาณาจักรขอมเป็นอาณาจักรโบราณที่ใหญ่โต และม
ความเข้มแข็งในทางการเมือง การปกครอง และการทหาร ในระหว่างปี พ.ศ.1100-1800 ขอมได้
ขยายอำนาจทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมเข้ามาถึงลุ่มแม่น้ำยม และ
ลุ่มแม่น้ำน่าน เมืองพิษณุโลกโบราณจึงตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของขอม หลักฐานที่เป็นมรดกทาง
วัฒนธรรมของขอมคือพระปรางค์ศิลาแลง ที่วัดจุฬามณี ซึ่งเชื่อว่าเป็นเทวสถานในศาสนา
พราหมณ์ มีรูปพญานาค 5 เศียร ห่อด้วยทองสัมฤทธิ์ เป็นศิลปะขอมที่งดงามมาก
(ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, 2523. หน้า 4)

สมัยสุโขทัย เมืองพิษณุโลกเคยดำรงฐานะเป็นทั้งเมืองลูกหลวง และเมืองหลาว
ด้วยเหตุผลทางการเมืองกล่าวคือ มีการยกฐานะเมืองพิษณุโลกเทียบเท่ากับเมืองศรีสัชนาลัย
และกำแพงเพชร เจ้าเมืองที่ปกครองมีฐานะเป็นพระราชโอรส หรือเจ้านายในเชื้อพระวงศ์ชั้นสูง
ภายหลังรัชกาลพ่อขุนรามคำแหง (พ.ศ.1822- 843) เกิดการแตกแยกทางการเมืองภายในของ
อาณาจักรสุโขทัย สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทที่ 1 ซึ่งเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัย
ต้องยกกองทัพเข้ามาปราบปรามศัตรูแล้วเสด็จขึ้นเสวยราชย์ที่เมืองสุโขทัยในปี พ.ศ.1980
จากความแตกแยกภายในอาณาจักรทำให้พระองค์ต้องยกกองทัพไปปราบปรามหัวเมืองภายใน
อาณาจักรอยู่เนืองนิจ และสิ่งที่พระองค์ทรงกระทำคือการสถาปนาเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวง
ระหว่างปี พ.ศ.1905-1981 ทรงทำการบูรณะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ทรงสร้างพระพุทธชินราช

พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา พระเหลือ ตลอดจนเจดีย์องค์ประธานของวัด และในปีเดียวกัน พระองค์เสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลกตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยาในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1

(พระเจ้าอู่ทอง) โดยรวมอยู่ในหัวเมืองประเทศราช 16 หัวเมือง ในสมัยรัชกาลของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ทรงเสด็จขึ้นมาสืบถามหัวเมืองเหนือ รวม 9 ครั้ง ทรงกวาดต้อนชาวพิษณุโลกเป็นจำนวนมากไปไว้ที่อยุธยา นอกจากนี้ในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) อาณาจักรสุโขทัย ซึ่งมีเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวงถูกแบ่งเป็น 4 ส่วน คือ พิษณุโลก ศรีลังกา ลัย หรือสวรรคโลก สุโขทัย กำแพงเพชร และได้มีการส่งเจ้านายจากส่วนกลางไปปกครอง

เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงเสด็จมาประทับที่เมืองพิษณุโลก ระหว่างปี พ.ศ. 2006-2031 ได้สถาปนาเป็นเมืองหลวงรวมเป็นเวลา 25 ปี โดยที่กรุงศรีอยุธยาถูกเปลี่ยนสถานภาพเป็นเมืองลูกหลวง พระองค์ทรงทำการบูรณะและปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และทรงทำการผนวชที่วัดจุฬามณี ภายหลังสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จสวรรคต ในปี พ.ศ. 2031 เมืองพิษณุโลกจึงต้องเปลี่ยนฐานะเป็นเมืองลูกหลวง ได้มีการแต่งตั้งองค์รัชทายาท หรือพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญมาปกครองเมืองพิษณุโลก ทั้งนี้ตำแหน่งผู้ปกครองเมืองพิษณุโลก ช่วงปี พ.ศ. 2034-2072 มีฐานันดรเป็น "สมเด็จพระหน่อพุทธางกูร" อย่างไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ. 2077-2127 ได้เกิดเหตุการณ์วุ่นวายทางการเมืองภายในอยุธยาทำให้เมืองพิษณุโลกถูกลดบทบาทจากเมืองลูกหลวงเป็นเพียง "หัวเมืองชั้นเอก" ผู้ปกครองเมืองพิษณุโลกมีตำแหน่งเป็น "ขุนนาง" หรือ "ออกญา" แต่ในเวลาต่อมา เมื่อมีการสถาปนาราชวงศ์สุโขทัยที่อยุธยาเมืองพิษณุโลกก็กลับมามีสถานภาพเป็น "เมืองลูกหลวง" อีกครั้งหนึ่ง แต่หลังจากปี พ.ศ. 2127 สมเด็จพระนเรศวรทรงทำการกวาดต้อนไพร่พลจากหัวเมืองเหนือลงสู่อยุธยา ซึ่งนโยบายดังกล่าว มีผลสืบเนื่องมาจากการปรับแนวยุทธศาสตร์เพื่อป้องกันการรุกรานของพม่า

การเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2310) เมื่อเกิดการเมืองแบบชุมชน ชุมชนที่มีบทบาทเด่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือถึง 2 ชุมชน อันได้แก่ ชุมชนเจ้าพระยาพิษณุโลก และชุมชนเจ้าพระฝาง ที่สมเด็จพระเจ้าตากสินต้องยกทัพเข้าปราบปรามถึง 2 ครั้ง คือ ใน พ.ศ. 2311 และ 2313 จึงสำเร็จลงได้ ภายหลังการสลายตัวของการเมืองแบบชุมชนแล้ว เมืองพิษณุโลกมีบทบาทเด่นชัดในฐานะหัวเมืองชั้นเอก มีหน้าที่ในการบังคับบัญชาดูแลหัวเมืองเหนือ และมีหน้าที่ในการขับไล่อิทธิพลทางการเมืองของพม่าออกจากดินแดนล้านนา ซึ่งมีพระยาสุรสีห์เป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก

จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เมืองพิษณุโลกจึงมีฐานะเป็นเมืองเอกที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในหัวเมืองฝ่ายเหนือของประเทศไทย มีประชากรทั้งสิ้นประมาณ 15,000 คน ในจำนวนนี้เป็นชาวจีนประมาณ 1,112 คน และมีเมืองต่าง ๆ อยู่ในอำนาจการปกครองดูแลหลายหัวเมืองด้วยกัน คือ เมืองนครไทย ไทยบุรี ศรีภิรมย์ พรหมพิราม ชุมสอนสำแดง ชุมแสงสงคราม พิบูลย์พิพัฒน์ นครชุม ทศการ นครพามาก เมืองการ เมืองคำ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพสำคัญ คือ ทำนา ทำไร่ หาของป่า ทำไม้ และการเกณฑ์แรงงานไพร่

ต่อมาในสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3, ที่ 4, ที่ 5 และที่ 6 ได้เสด็จประพาสเมืองพิษณุโลก พร้อมกับทรงค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติของเมืองพิษณุโลกสำหรับรัชกาลที่ 5 ทรงทราบซึ่งในพุทธศักราชของพระพุทธชินราช จึงโปรดให้จำลองไปเป็นประธานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ในกรุงเทพฯ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้จัดระบบการปกครองมณฑลเทศาภิบาลได้เริ่มเมื่อ พ.ศ.2437 ซึ่งเป็นระบบรวมอำนาจเข้ามาไว้ในส่วนกลาง เมืองพิษณุโลกที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นมณฑลพิษณุโลกโดยมีเมืองต่างๆ ที่ขึ้นกับมณฑลพิษณุโลก ได้แก่ พิชัย สวรรคโลก พิษณุโลก สุโขทัย และเมืองเพชรบูรณ์

มณฑลพิษณุโลกมีข้าหลวงเทศาภิบาลทั้งหมดรวม 9 คน ได้แก่

1. เจ้าพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์	(ชาย กัลยาณมิตร)	พ.ศ. 2437-2444
2. พระยาภักดีณรงค์	(สิน ไกรฤกษ์)	พ.ศ. 2445
3. พระยาศรีสุริยราชานุวัตร	(โพ เนติโพธิ์)	พ.ศ. 2446-2448
4. พระยาชลบุรานุรักษ์	(เจริญ จารุจินดา)	พ.ศ. 2449
5. พันเอกพระยาเทพาธิบดี	(ดีม เทพานนท์)	พ.ศ. 2449
6. เจ้าพระยาสุรพดินทร์	(เจริญ จารุจินดา)	พ.ศ. 2449-2464
7. ร้อยเอก พระยาศรีสุริยราชกรณวัตร	(สุข ศิลาบุตร)	พ.ศ. 2449-2467
8. พระยาเพชรปราณี	(ตัน รักษาประจิต)	พ.ศ. 2468-2470
9. พระยานครพระราม	(สวัสดิ์ มหากายี)	พ.ศ. 2471-2476

ภายหลังที่มีการยกเลิกการปกครองมณฑลเทศาภิบาล พิษณุโลกมีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของราชอาณาจักรไทย ถึงแม้ว่าพิษณุโลกมีฐานะเป็นจังหวัดของประเทศ แต่ไม่ได้หมายความว่าพิษณุโลกจะถูกลดบทบาทความสำคัญลงในปัจจุบัน อันสืบเนื่องจากจังหวัดพิษณุโลกมีสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม ประกอบกับนโยบายแผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ

ตั้งแต่ฉบับที่ 4 เป็นต้นมา ได้เน้นให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นศูนย์กลางหลักของการพัฒนาภูมิภาค จึงทำให้จังหวัดพิษณุโลกยังคงเป็นศูนย์กลางทางการปกครอง การทหาร เศรษฐกิจสังคม วัฒนธรรม และการศึกษา

แหล่งศิลปกรรม

ด้วยเหตุที่เมืองพิษณุโลก เป็นเมืองที่มีการพัฒนาการของเมืองสืบเนื่องมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยลพบุรีถึงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นสิ่งที่หลงเหลือตกทอดมาจนถึงปัจจุบันจึงจัดเป็นมรดกทาง วัฒนธรรมที่สำคัญ โดยเฉพาะโบราณสถาน และโบราณวัตถุที่สะท้อนให้เห็นความงามทางด้าน ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่กระจายตัวอยู่ทั่วไปในเขตชุมชนเมืองพิษณุโลก ซึ่งศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมต่างๆ เหล่านี้เปรียบเสมือนตัวแทนในการดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ทางสังคม และวัฒนธรรมของคนในจังหวัดพิษณุโลก ในขณะเดียวกันความเปลี่ยนแปลงและ ความเคลื่อนไหวในพัฒนาการของชุมชนเมืองเก่าพิษณุโลก ได้ส่งผลให้เกิดความแตกต่างทาง ด้านศิลปกรรมนอกจากนั้นศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมดังกล่าว ยังได้สะท้อนให้เห็นถึง “ สกูลช่าง ” ของแต่ละยุค แต่ละสมัยอีกด้วย (จิรวัดณ์ พิระสันต์, 2544. หน้า 122)

ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นในเขตเมืองเก่าพิษณุโลก พอจะแยกให้เห็นถึง ยุคของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ได้ดังนี้คือ

สมัยลพบุรี ลักษณะเด่นของศิลปกรรมยุคนี้ ก็คือรูปแบบสถาปัตยกรรมของศิลป ลพบุรี ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงศิลปะแบบขอม อันได้แก่ พระปรางค์แบบขอมโบราณที่วัดจุฬามณี โดยพิจารณาจากแผนผัง และรูปแบบสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกับปรางค์ขอม คือ สร้างด้วย ศิลาแลงก่อเป็นแบบตรีมุขตั้งอยู่บนฐานสูงชันกัน 3 ชั้น แต่ละชั้นย่อมุมไม้ 20 พระปรางค์ จุฬามณีจัดเป็นศิลปะแบบลพบุรี อยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13-15

สมัยสุโขทัย ลักษณะเด่นของศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมยุคนี้ มีทั้งโบราณสถาน แบบโบราณวัตถุอันได้แก่ เจดีย์ทรงดอกบัวตูม ที่วัดเจดีย์ยอดทอง เจดีย์ และซากเจดีย์ทรงลังกา ที่วัดราชบูรณะ และซากเจดีย์ทรงลังกาวัดอรุณญิก ตลอดจนโบสถ์ และวิหาร ซึ่งเป็นแบบอย่าง ของสถาปัตยกรรมสุโขทัยที่วัดราชบูรณะ นอกจากโบราณสถานดังกล่าวแล้ว โบราณวัตถุใน สมัยสุโขทัยที่ทรงคุณค่าโดยเฉพาะ “พระพุทธรชินราช” ซึ่งเป็นพระพุทธรูปที่บ่งบอกถึงพุทธลักษณะ ของศิลปะที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย จัดได้ว่าเป็นพระพุทธรูปที่ผสมผสานระหว่างศิลปะสุโขทัย กับเชียงแสน กล่าวได้ว่า เป็นพระพุทธรูปที่งดงามที่สุดของสมัยสุโขทัย และจัดเป็นพระพุทธรูปที่ อยู่ในหมวดพระพุทธรชินราช

สมัยอยุธยา ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นในสมัยอยุธยาที่เมืองพิษณุโลก
ได้แก่ พระปรางค์องค์ประธานของวัดศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ซึ่งจัดเป็นพระปรางค์ศิลปะแบบอยุธยาที่มีรูปทรงคล้ายฝักข้าวโพดส่วนยอดเหนือเรือนธาตุทำเป็นสันกลีบบะเพือง รอบปรางค์มีรูปครุฑขุททนาคร ซึ่งจะพบเห็นสถาปัตยกรรมในรูปทรงพระปรางค์แบบอยุธยาในเขตภาคเหนือตอนล่างได้ไม่มากนัก ยกเว้นพระปรางค์วัดมหาธาตุเชิงชัย อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดสุโขทัย เท่านั้น ซึ่งสถาปัตยกรรมของพระปรางค์แบบอยุธยา มักจะพบเห็นได้ทั่วไปในเขตท้องที่ภาคกลางตอนล่าง อาทิที่จังหวัดชัยนาท สิงห์บุรี ลพบุรี อยุธยา สุพรรณบุรี และเพชรบุรี เป็นต้น

พระปรางค์แบบอยุธยานี้ นอกจากจะเป็นสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมในสมัยอยุธยาของเมืองพิษณุโลกแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ทางประวัติศาสตร์ว่าเมืองพิษณุโลกเป็นเขตอิทธิพลของวัฒนธรรมของอยุธยา นอกจากนั้นศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมที่ทิ้งร่องรอยไว้ในรูปของโบราณสถาน และโบราณวัตถุ อาทิ พระพุทธรูปสมัยอยุธยา ชากเจดีย์ โบสถ์ วิหาร กำแพงเมือง ลายปูนปั้น ศิลาจารึก ตลอดจนบานประตูประดับมุขหน้าวิหารหลวงพระพุทธรชินราช ก็ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงศิลปกรรมในสมัยร่วมอยุธยา

สมัยรัตนโกสินทร์ ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อันได้แก่เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ภาพจิตรกรรมฝาผนัง เรื่องรามเกียรติ์ และเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธ-ประวัติในวิหาร และในโบสถ์ของวัดราชบูรณะ ซึ่งวาดโดยช่างหลวงของราชสำนักในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากนั้นยังมีหอไตรกุฏิทรงไทยภาคกลางที่วัดราชบูรณะ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมในสมัยดังกล่าวเช่นกัน

ช่วงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าฟ้าจุฬาโลก ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(พ.ศ.2325 – 2453) ในช่วงสมัยนี้เมืองพิษณุโลกมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นเอก และมณฑลเทศาภิบาลตามลำดับสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมในสมัยนี้ ได้แก่ การบูรณะพระวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร หรือวิหารพระพุทธรชินราชในสมัยรัชกาลที่ 4 นอกจากนั้นยังมีเจดีย์ที่นิยมสร้างในตอนต้นรัตนโกสินทร์ คือ เจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร

ช่วง พ.ศ.2453 ช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นช่วงที่มีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงตัวเมืองพิษณุโลกอย่างมาก โดยเฉพาะการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือ และการตัดถนนมิตรภาพผ่ากลางเมืองพิษณุโลกในช่วงนี้เมืองพิษณุโลกถูกพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการปกครอง กล่าวคือถูกจัดตั้งเป็นมณฑลเทศาภิบาลสืบเนื่องมาจนถึงปี พ.ศ.2475 และยังถูกพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางทางการทหาร โดยเป็นที่ตั้งของกองทัพบกที่ 3 และมีการขยายชุมชน

เมืองออกไปทั้งทิศตะวันออก และตะวันตกของเมือง เมืองเริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าจากชุมชนริมฝั่งแม่น้ำ หันเข้าสู่เส้นทางคมนาคมทางบกโดยทางรถไฟ และเส้นทางรถยนต์ การขยายตัวของชุมชนเมืองได้ส่งผลกระทบต่อกลุ่มโบราณสถาน ซึ่งชุมชนเมืองพิษณุโลกตั้งซ้อนทับอยู่เดิมมากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกัน การขยายตัวของชุมชนเมืองไปตามเส้นทางคมนาคมทางรถยนต์เริ่มขยายออกไปทางทิศใต้ซึ่งเริ่มเกิดขึ้นภายหลังปี พ.ศ.2500 โดยเฉพาะตามเส้นทางถนนบรมไตรโลกนาถ และถนนเอกาทศรถ โดยมีความสัมพันธ์กับวงเวียนเป็นจุด ๆ ได้แก่ วงเวียนหอนาฬิกา และวงเวียนรถไฟ ซึ่งมีลักษณะเป็นชุมชนใหญ่ เป็นย่านการค้าที่สำคัญของเมือง

ในขณะเดียวกันเมืองพิษณุโลก ก่อนช่วงมีศูนย์กลางของระบบราชการค่อนข้างกระจายตัวอยู่ไม่เป็นกระจุกเหมือนจังหวัดอื่น ๆ ถึงจะมีหน่วยงานในย่านชุมชนบ้างแต่ก็ปริมาณน้อย โดยเฉพาะสถานศึกษาโรงพยาบาล และสถานีตำรวจ เป็นต้น

ความเป็นอาคารเอกลักษณ์ของเมืองพิษณุโลกนั้นมีน้อยมาก ส่วนใหญ่เป็นอาคารสมัยปัจจุบัน สาเหตุเพราะว่าในปี พ.ศ. 2500 เมืองพิษณุโลกถูกไฟไหม้หมดทั้งเมือง ภาพอาคารที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองจึงไม่ค่อยพบเห็น จะมีอาคารที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ของเมืองได้ก็เฉพาะในส่วนของอาคารสถานีรถไฟ อาคารโรงเรียนเฉลิมขวัญสตรี และกฎกระทรวงของวัดราชบูรณะเท่านั้น

เศรษฐกิจทางสังคม และวัฒนธรรม

พิษณุโลกเป็นเมืองเศรษฐกิจในภาคเหนือตอนล่าง ประชากรส่วนใหญ่ทำอาชีพเกษตรกรรม ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว ข้าวโพด ถั่วลิสง ถั่วเหลือง งามะพร้าว ฝ้าย ปอแก้ว และพืชผลประเภทสวนผลไม้ ด้วยเหตุนี้จังหวัดพิษณุโลกจึงเป็นจังหวัดหนึ่งที่ค่อนข้างจะมีความแตกต่างทางภูมิประเทศและจากความแตกต่างดังกล่าว จึงทำให้จังหวัดพิษณุโลกมีความแตกต่างทางด้านสังคม และวัฒนธรรม ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม

1. กลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำ

กลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน กลุ่มประชากรดังกล่าวส่วนใหญ่มีขนบธรรมเนียมประเพณีเหมือนกับวัฒนธรรมลุ่มน้ำ หรือวัฒนธรรมสยามโดยทั่วไป โดยเฉพาะวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง มีภาษาพูดเป็นภาษาไทยกลางแบบอยุธยา (กรุงเทพฯ) และแบบสุโขทัย

ซึ่งกลุ่มที่ใช้สำเนียงภาษาพูดแบบอยุธยาจะตั้งชุมชนที่อาศัยในเขตที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำน่านในเขตอำเภอเมือง บางส่วนของอำเภอบางกระทุ่ม วังทอง และพรหมพิราม เป็นต้นส่วนกลุ่มที่ภาษาพูดแบบสุโขทัย จะอาศัยอยู่ในเขตชุมชนรอบนอกของกลุ่มอยุธยา ซึ่งส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในเขตที่ติดกับจังหวัดอุตรดิตถ์ และจังหวัดสุโขทัยกลุ่มที่ราบลุ่มแม่น้ำยมบริเวณแถบนี้เป็นเขตพื้นที่ราบ และในอดีตอุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ ซึ่งประชากรในเขตนี้เป็นกลุ่มที่ได้อพยพเข้ามาใหม่ ทั้งจากภาคกลางตอนล่าง และภาคตะวันออกเฉียงเหนืออันได้แก่

1. กลุ่มลาวโซ่ง ซึ่งอพยพมาจากจังหวัดเพชรบุรี นครปฐม และสุพรรณบุรี เป็นต้น
2. กลุ่มไทยกลางสำเนียงพูดแบบอยุธยา ส่วนใหญ่อพยพมาจากจังหวัดอยุธยา อ่างทอง สิงห์บุรีและชัยนาท เป็นต้น
3. กลุ่มวัฒนธรรมอีสาน กลุ่มนี้ส่วนใหญ่อพยพมาจากจังหวัดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในเขตนิคมสร้างตนเองบางระกำ และในเขตท้องที่รอยต่อของอำเภอบางระกำ กับอำเภอลานกระบือ จังหวัดกำแพงเพชร
4. กลุ่มไทยกลางสำเนียงสุโขทัย เป็นกลุ่มประชากรดั้งเดิมในเขตภาคเหนือตอนล่าง ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มที่อพยพมาจากจังหวัดสุโขทัย และจังหวัดใกล้เคียง

2. กลุ่มที่ราบสูง และที่ราบลุ่มระหว่างหุบเขา

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่พูดภาษาลาวสำเนียงหลวงพระบาง ซึ่งนักภาษาศาสตร์บางกลุ่มอาจจัดกลุ่มภาษานี้ว่า "ภาษาานครไทย" ซึ่งนักภาษาศาสตร์กล่าวถึงลักษณะของภาษานี้ว่ามีสำเนียงพูดประสมระหว่างภาษาไทย-ยวน คือ แพร่ และน่านกับภาษาไทยถิ่นอีสานในเขตจังหวัดเลย และภาษาไทยกลางพิษณุโลก (สำเนียงอยุธยา) อย่างไรก็ตามภาษาานครไทยมีสำเนียง (สัทลักษณ์) คล้ายภาษาลาวแฉ่งมากที่สุด ซึ่งมีศัพท์คล้าย ไทย-ยวน ภาษาหลวงพระบาง ในขณะที่วรรณยุกต์ของภาษาานครไทย จะมีความคล้ายคลึงกับภาษาไทย-ยวน (ไตยวน) หรือคำเมืองของเมืองแพร่ และน่าน (จิรวัดณ์ พิระสันต์, 2544. หน้า 125)

ลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมของจังหวัดพิษณุโลก แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม

1. กลุ่มวัฒนธรรมสยาม กลุ่มนี้เป็นกลุ่มวัฒนธรรมลุ่มน้ำ ใช้ภาษาไทยกลาง แบ่งได้เป็น 3 สำเนียง คือ

- ภาษาสำเนียงสุโขทัย (Sukhothai Dialect)
- ภาษาสำเนียงอยุธยา หรือสำเนียงกรุงเทพฯ (Ayuthaya or Bangkok Dialect)

กลุ่มนี้เป็นกลุ่มประชากรดั้งเดิมในเขตภาคเหนือตอนล่าง และมีกลุ่มใหญ่ที่อพยพมาจากภาคกลางตอนบนกลุ่มนี้จะอาศัยอยู่ร่วมกับกลุ่มดั้งเดิมในเขตลุ่มน้ำน่าน

- ภาษาสำเนียงโคราช (Korat Dialect) เป็นกลุ่มที่อพยพเข้ามาในช่วงปี พ.ศ.2493 - พ.ศ.2500

2. กลุ่มวัฒนธรรมล้านช้าง แบ่งเป็น 3 กลุ่ม

- กลุ่มวัฒนธรรมหลวงพระบาง กลุ่มนี้ได้แก่กลุ่มดั้งเดิมในเขตอำเภอนครไทย ชาติตระการและ กลุ่มที่อพยพเข้ามาใหม่จากเขตจังหวัดเลย และลาวในเขตแขวงไชยบุรี
- กลุ่มวัฒนธรรมเวียงจันทร์เป็นกลุ่มที่ถูกกวาดต้อนเข้ามาในช่วงปี พ.ศ.2369 - พ.ศ.2378 ซึ่งสาเหตุมาจากการเกิดกบฏเจ้าอนุวงศ์ ส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ เช่น ที่บ้านแสงดาว อำเภอเมือง เป็นต้น
- กลุ่มวัฒนธรรมอีสาน (เป็นกลุ่มวัฒนธรรมเวียงจันทร์) ซึ่งอพยพ และถูกกวาดต้อนเข้ามาในช่วงปี พ.ศ. 2298-2378 และตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และในช่วงปี พ.ศ.2500-พ.ศ. 2518 ได้อพยพเข้าจับจองที่ดินทำมาหากินในเขตจังหวัดพิษณุโลก

วัฒนธรรม และประเพณีที่สำคัญ

พิษณุโลก เป็นจังหวัดที่มีความสำคัญทั้งในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และ ศิลปวัฒนธรรม ด้วยเหตุที่มีที่ตั้งทางภูมิศาสตร์อยู่ในบริเวณที่เรียกว่า ภาคเหนือตอนล่างหรือ ภาคกลางตอนบน และยังมีอาณาเขตติดต่อกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (อีสาน) และประเทศ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวด้วย จึงทำให้จังหวัดพิษณุโลกเป็นที่รวมของวัฒนธรรม ประเพณี มีทั้งวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ และมีวัฒนธรรมประเพณีแบบผสมผสาน อันเป็นวัฒนธรรมประเพณีของภาคกลาง วัฒนธรรมประเพณีของภาคเหนือ วัฒนธรรมประเพณี ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

วัฒนธรรมประเพณีที่ถือว่ามีความสำคัญเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดพิษณุโลก มีดังนี้

1. วัฒนธรรมทางด้านภาษา

การที่จังหวัดพิษณุโลก มีประชาชนหลายชาติพันธุ์เข้ามาอยู่มากมาย เช่น ไทยภาคกลาง ไทยล้านนาไทยอีสาน ไทยอินเดีย ไทยกลุ่มน้อย และไทยภูเขา จึงทำให้มีภาษาพูดที่แตกต่างกัน หลายภาษา (กาญจนา เกรียงซี่ และคณะ ๗ ม.ป.ป. หน้า 111-112) ได้สำรวจระบบเสียง วรรณยุกต์ของคำที่ใช้พูดในอำเภอต่าง ๆ 9 อำเภอในจังหวัดพิษณุโลก พบว่ามีถึง 32 ภาษา ดังนี้

1. ภาษาลาวชาติตระการ	2. ภาษาชาติตระการ	3. ภาษาด่านซ้าย
4. ภาษานครไทย	5. ภาษาหนองกระบาก	6. ภาษาคันไ้

7. ภาษาหิณลาด	8. ภาษายางโหน	9. ภาษาบั้งบั้ง
10. ภาษาท้องโหลง	11. ภาษาสมอเคล้ำ	12. ภาษาวังวน
13. ภาษาบ้านกร่าง	14. ภาษามะตูม	15. ภาษาท้อแท้
16. ภาษาลานหญ้า	17. ภาษาม่วงหอม	18. ภาษาดอนทอง
19. ภาษาไผ่ค่อม	20. ภาษาสมอแข	21. ภาษาแสงดาว
22. ภาษาคลองวัดไร่	23. ภาษาแก้วรัง	24. ภาษาชมพู่
25. ภาษาลาวพวน	26. ภาษาบางลัด	27. ภาษาไทยโคราช
28. ภาษายางโหน	29. ภาษาโคกสนั่น	30. ภาษาดงหมี่
31. ภาษาบางระกำ	32. ไทยกลาง (ภาษาตำบลในเมือง)	

วัฒนธรรม และประเพณี

วัฒนธรรม และประเพณีที่สำคัญประจำปี ของจังหวัดพิษณุโลก มีดังนี้
งานสมโภชพระพุทธชินราช

ตำนานการสร้างพระพุทธชินราชในพงศาวดารเหนือ กล่าวไว้ว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาลิไทย) ทรงสร้างเมืองสองแคว (พิษณุโลก) และทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงปรารถนาจะสร้างพุทธรูปไว้สักการบูชา จึงโปรดให้รวบรวมช่างฝีมือจากเมืองศรีสัตนาแลย์ เมืองสุวรรณโคโลก เมืองเชียงแสนและเมืองทริภุญชัยมาช่วยกันปั้นหุ่นและหล่อพระพุทธรูปขึ้น 3 องค์ ช่างฝีมือช่วยกันหล่อพระพุทธรูปได้สำเร็จเพียง 2 องค์ คือ พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา ส่วนพระพุทธรูปชิ้นนั้น ช่างได้ช่วยกันปั้น และหล่อใหม่ถึง 3 ครั้ง ก็ไม่สามารถทำได้สำเร็จ เพราะทองที่หล่อไม่ติดตลอดทั่วทั้งองค์ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ทรงโทมนัสมาก แต่ด้วยน้ำพระทัยที่มุ่งมั่นเด็ดเดี่ยว ทรงปรารถนาที่จะสร้างให้สำเร็จ จึงทรงตั้งสัจอธิษฐานขออนุญาตบารมีจากเทพยดา ปรากฏว่ามีตาปะขาว (พระอินทร์เนรมิตกายลงมา) เดินเข้ามาในบริเวณพิธี พร้อมกับช่วยปั้นหุ่น และเททองหล่อพระพุทธรูปด้วยตนเอง เมื่อกระเทาะหุ่นออกมาคราวนี้ทองติดดีทั้งองค์บริบูรณ์งามหาที่ติมิได้ตาปะขาวนั้นเดินออกไปทางทิศเหนือแล้วก็หายไปยังมีชื่อบ้านตาปะขาวหาย ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

องค์พระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ลงรักปิดทอง ขนาดหน้าตักกว้าง 5 ศอก คืบ 5 นิ้วปางมารวิชัย นั่งขัดสมาธิ พระหัตถ์ซ้ายหงายบนพระเพลหา พระหัตถ์ขวาคำว่าบนพระชานุ นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน ชายจีวรส่วนที่พาดปลายาวจรดพระนาภี พระเกตุมาลาเป็นเปลวสูง วงพระพักตร์เป็นรูปไข่มีอุณาโลมในระหว่างพระขนง รอบองค์พระมีเรือนแก้วทำด้วยไม้

ปิดทอง แกะสลักเป็นต้นไม้ออกไม้ลวดลาย ประณีตเสริมให้องค์พระอุ่อ่นหวานรอบที่ประทับ ที่ตั้งขององค์พระพอบเหมาะแก่สายตาดูได้ตลอดทั้งองค์ นับเป็นพระพุทธรูปที่มีความงดงามไม่มี พระพุทธรูปองค์ใดเทียบได้

ในอดีตพระมหากษัตริย์สมัยกรุงศรีอยุธยาทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาต่อองค์ พระพุทธชินราช ได้เสด็จพระราชดำเนินมากระทำสักการบูชา และมีการมหรสพสมโภชเป็นเวลา 3 วันบ้าง 7 วันบ้าง 15 วันบ้าง อาทิเช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช และพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เป็นต้น

ต่อมาสมัยรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีเกือบทุกพระองค์ก็ได้เคยเสด็จ พระราชดำเนินมานมัสการพระพุทธชินราช และถวายเครื่องราชสักการะตามราชประเพณีสืบมา รัชกาลที่ 5 โปรดให้ช่างฝีมือดีสร้างพระพุทธรูปชินราชจำลองขึ้น แล้วอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่อุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพฯ รัชกาลที่ 6 พระราชนิพนธ์ แสดงความชื่นชมพระพุทธ ชินราชไว้ว่า

ปฐมามงกุฎลั่น	งามเจริญ เนตรนา
ยิ่งพิศยิ่งเพลิน	เพลิดแท้
หาคำเพื่อสรรเสริญ	พระท่อน พอเลย
งามหมดหน้าที่แก้	บ่ได้แห่งใด

(ลิลิตพายัพ - หนานแก้วเมืองบุรี หรือ ร.6)

พุทธศาสนิกชนได้เห็นแบบอย่างจากองค์พระมหากษัตริย์ที่ทรงกระทำสักการบูชาองค์ พระพุทธชินราช ราษฎรจึงเป็นหลักยึดเหนี่ยวจิตใจด้วยความเชื่อมั่นว่า แม้ในยามที่เมือง พิษณุโลกเกิดศึกสงครามหรือในยามสงบสุข องค์พระพุทธชินราชก็เป็นที่พักพิงทางใจแก่ประชาชน ทั่วไปเสมอมา

งานสมโภชพระพุทธชินราชตรงกับวันขึ้น 6 ค่ำ เดือน 3 (ทางจันทรคติ) จนถึงวันขึ้น 12 ค่ำ เดือน 3 ของทุกปี ชาวบ้านเรียกว่า งานวัดหลวงพ่อก่อนงานวัดใหญ่ หรืองานบุญเดือน 3 เป็นงานสำคัญของจังหวัดพิษณุโลกที่มีความยิ่งใหญ่ไพโรจน์ ทางวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วรมหาวิหารได้ริเริ่มจัดงานสมโภชพระพุทธชินราชขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. 2477 เพื่อหารายได้ ซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์วัดที่ชำรุดทรุดโทรม มีการสมโภช 5 วัน 5 คืน ต่อมาได้กลายเป็น ประเพณีประจำปี และได้ขยายเวลายาวนานลงเป็น 7 วัน 7 คืน สืบต่อมาจนปัจจุบันนี้

การติกลองอินทรี

หน้าพระวิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก มีศาลา
ทรงไทยเล็กอยู่ 1 หลัง บนศาลามีกลองขนาดใหญ่ตั้งอยู่ 2 ใบ กลองนี้ใช้ตีบอกเวลามีเสียงดังมาก
สันนิษฐานว่าใช้ตีบอกเวลาตั้งแต่ครั้งพระมหาธรรมราชาที่ 1 พระยาสิทธิเดชเจ้ามาประทับเสวยราช
สมบัติ ณ เมืองพิษณุโลก นานถึง 7 ปี กลองนี้มีชื่อว่า "กลองอินทรี" ซึ่งคงจะได้ชื่อมาจาก
พระอินทร์ที่จำแลงกายมาช่วยหล่อพระพุทธชินราชจนสำเร็จ

ปัจจุบันนี้จึงคงมีการติกลองอินทรี บอกเวลาทุกวัน แต่เพื่อรักษาวัฒนธรรมประเพณี
ดั้งเดิมไว้ ชาวพิษณุโลกทุกคนจะรู้สึกอบอุ่นใจ เมื่อได้ยินเสียงกลองอินทรีที่ดังบอกเวลา ทำให้
ชาวพิษณุโลกระลึกถึงอดีตที่ผ่านมาจนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีอย่างหนึ่งของชาวพิษณุโลก

งานสงฆ์พระบรมสารีริกธาตุ

งานสงฆ์พระบรมสารีริกธาตุ เป็นงานประจำปีของวัดเสนาสน์ อำเภอวัดโบสถ์
จังหวัดพิษณุโลก จัดขึ้นในวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5 โดยจะมีการสงฆ์พระบรมสารีริกธาตุ
ที่วัดเสนาสน์ และมีงานสมโภชตั้งแต่วันแรม 13 ค่ำ เดือน 5 ถึงวันขึ้น 1 ค่ำ เดือน 5

งานปักธงผ้าขาวหรืองานปักธงชัย

งานปักธงผ้าขาว หรืองานปักธงชัย เป็นวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของชาวอำเภอนครไทย
ซึ่งเชื่อกันว่าประเพณีนี้กระทำกันมาตั้งแต่ครั้งพ่อขุนบางกลางหาว ซึ่งเป็นพ่อเมืองครอง
อยู่ที่เมืองนครไทย (ชาวบ้านเชื่อว่าอำเภอนครไทยในอดีตคือเมืองบางยาง) ได้เคยชองสมผู้คนที่
เมืองบางยาง อำเภอนครไทยในปัจจุบัน ระหว่างที่พระองค์อยู่เมืองบางยางได้ทรงสู้รบกับศัตรูจน
ได้รับชัยชนะที่เขาช้างล้วง และได้ทรงนำผ้ารัดองค์ผูกกับปลายไม้ปักเป็นธงชัยไว้ยอดเขา

ตั้งแต่ นั้นมา ชาวเมืองนครไทยได้ยึดถือเป็นประเพณีสืบทอดกันมาว่า ในวันขึ้น 14 ค่ำ
เดือน 12 ชาวบ้านจะกระทำพิธีปักธงผ้าขาว ซึ่งก่อนหน้านั้นชาวบ้านจะช่วยกันทอผ้าขาวขึ้น 3 ผืน
ขนาดกว้าง 1 เมตร ยาว 2 เมตร โดยใช้ฝ้ายที่ปลูกกันในหมู่บ้านมาช่วยกันทอ ดัด และปั่นเป็น
เส้นด้ายช่วยกันทอเป็นธงผ้าแล้วจะนัดหมายกัน และนิมนต์พระสงฆ์ในหมู่บ้าน ประดับประดาธง
ให้งดงาม ครั้นถึงวันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 12 ชาวบ้านจะพากันแห่แหนธงผ้าขาว หรือธงชัย

ออกเดินทางกันแต่เช้าตรู่ไปเป็นขบวนพร้อมกับมีการติกลองร้องเพลงเดินขึ้นเขา กลางเมืองที่มี
ชื่อว่า "เขาช้างล้วง" การเดินทางจะต้องผ่านป่าป่านภูเขาสูงเป็นเวลานาน การเดินทางขึ้นเขาช้าง
ล้วงนี้พอได้เวลาเพลจะถึงยอดเขา ฉันทเพลพอดี ขบวนแห่จะแวะที่ถ้ำเพื่อฉันเพล ชาวบ้านจะนำ
อาหารที่เตรียมขึ้นไปเลี้ยงพระที่ร่วมขบวนซึ่งพวกเขา นิมนต์ขึ้นไปด้วย เมื่อเลี้ยงพระเสร็จก็ทำพิธี
ปักธงผ้าขาวหรือธงชัย โดยมีผู้นำกล่าวถวายธง พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ พอสวดเสร็จก็

ยกธงผ้าขาว หรือธงชัยขึ้นปักบนยอดเขาฉั่นเพล พระสงฆ์ก็จะสวดชัยันโตเพื่อเป็นสิริมงคล เป็นอันเสร็จพิธีการปักธงที่ 1

ธงผ้าขาว หรือธงชัยผืนที่ 2 จะนำไปปักที่เขายันไฮ หรือย่านไฮ ซึ่งอยู่ห่างออกไป ประมาณ 300 เมตร เชื่อว่าเป็นบริเวณที่พ่อขุนบางกลางหาว ได้ชัยชนะ และปักธงผ้าขาว หรือ ธงชัยผืนที่ 3 ที่เขาช้างล้วง ซึ่งอยู่ห่างออกไปประมาณ 200 เมตร โดยทำพิธีเช่นเดียวกับการปักธง ผ้าขาว หรือธงชัยที่เขาฉั่นเพล ธงผืนที่ 3 นี้ จะมองเห็นได้ชัดเจนจากตัวเมืองพอเสร็จพิธีการปักธง ผ้าขาว หรือธงชัย ชาวบ้านต่างพากันเดินทางกลับบ้าน จากประเพณีปักธงชัยดังกล่าวอำเภอนครไทยจึงได้จัดให้มีพิธีบวงสรวงดวงวิญญาณพ่อขุนบางกลางหาว ณ พระรูปพ่อขุนบางกลางหาว ที่ ได้ต้นจำปาขาวบริเวณวัดกลางศรีพุทธาราม อำเภอนครไทย

วัฒนธรรมประเพณีการปักธงผ้าขาว หรือการปักธงชัยนี้ ชาวอำเภอนครไทย เชื่อว่า พ่อขุนบางกลางหาวได้สาปแช่งไว้ถ้าหากปีใด ชาวบ้านละเว้นการปักธงผ้าขาว หรือปักธงชัยบน ยอดเขาช้างล้วง บ้านเมืองจะประสบภัยพิบัติต่าง ๆ แต่ถ้านครไทยได้ทำพิธีปักธงผ้าขาว หรือ ปักธงชัยแล้ว จะเป็นสิริมงคล และอยู่กันด้วยความร่มเย็นเป็นสุขโดยทั่วหน้ากัน

การละเล่นพื้นบ้าน

การละเล่นพื้นบ้านจังหวัดพิษณุโลก มี 70 ชนิด ตามที่ขุนพงษ์ งามเกษม และคณะ ฯ (2524. หน้า 45-48) ได้รวบรวมข้อมูลไว้ดังนี้

1. กระด้อ	2. ขนมครก	3. แข่งเรือบก
4. คล้องช้าง	5. งูกินหาง	6. ช่วงชัย
7. ชักเย่อ	8. ตี	9. เตย
10. ทายไก่	11. นางกระบอก	12. นางกะลา
13. นางกัก	14. นางไก่	15. นางซ้อง
16. นางขาว	17. นางควาย	18. นางช้าง
19. นางดั่ง	20. นางตาล	21. นางบั้งกี้
22. นางแมง	23. นางสาก	24. นางสุ่ม
25. นางอึ่ง	26. ปิดตาจับกิน	27. โป่งกอด
28. โป่งจับ	29. ผีฟุ้งได้	30. เพลงกรุ่น
31. เพลงเกี่ยวข้าว	32. เพลงเจ้าพราหมณ์	33. เพลงฉ่อย
34. เพลงพวงมาลัย	35. เพลงร่อน	36. มอญซ่อนไก่
37. มอญซ่อนผ้า	38. แม่ศรี	39. ไม้ฮิ้ม
40. โยงฟาง	41. ระบายก้านเขา	42. ระบายฉ้อนเจ้าหล่อนรำสวดย

43. ระบายดอกบัวไทย	44. ระบายตกรีกตกแปลง	45. ระบายนามปี
46. ระบายบ้านไร่	47. ระบายปลาตะเพียน	48. ระบายมาลัยลอย
49. ระบายหีบน้อยลอยมา	50. รัศมีกะทา	51. รำวง
52. รั้วข้าวสาร	53. ลาววันลา	54. ลิเก
55. ลิเกกลางดง	56. ลิงลม	57. ลูกไก่
58. ลูกชวง	59. สะบ้า	60. เสือกินวัว
61. หม้อข้าวหม้อแกง	62. นาทข้าวโปน	63. หีม
64. แหนาค (เด็ก)	65. แหนาค (ผู้ใหญ่)	66. อีกาพิทไช
67. อีโม่	68. อีหมอบ	69. อีโนเล
70. อีกอด		

วรรณกรรม

จังหวัดพิษณุโลกมีวรรณกรรมหลายประเภทดังนี้

นิทาน ได้แก่ นิทานท้องถิ่นตำนานเรื่องผี นิทานตลก โดยเฉพาะนิทานตลก มีผู้รวบรวมไว้ถึง 99 เรื่อง

เพลงประกอบด้วยเพลงกล่อมเด็ก เพลงประกอบการละเล่นของเด็ก เพลงปฎิพากย์ เช่น เพลงพินเลเล เพลงพวงมาลัย เพลงรำวง ฯลฯ

สุภาษิต โดยมากเป็นสุภาษิตที่บันทึกไว้ในสมุดข่อย ใบลาน เก็บรักษาไว้ตามวัดต่าง ๆ เป็นสุภาษิตแบบภาคกลาง และสุภาษิตท้องถิ่น

ปริศนาคำทาย เป็นปริศนาคำทายเฉพาะท้องถิ่นโดยใช้ภาษากลาง และภาษาท้องถิ่น เช่น อำเภอนครไทย คำทายขึ้นต้นว่า - อะไร (อะไรเอ๋ย) (ทิพย์สุดา นัยทรัพย์ และคณะ, 2537. หน้า 7)

2 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับจิตรกรรมไทย

จิตรกรรมไทย ทรงไว้ซึ่งคุณค่ายิ่ง และยังบ่งบอกแสดงออกถึงความเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทยได้อย่างสมบูรณ์ ตลอดคระนั้นยังมุ่งเน้นถึงคุณธรรมของมนุษย์ที่มีต่อมนุษย์ด้วยกัน และการอยู่ร่วมด้วยธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม สอดคล้องประสานกลมกลืนกันได้อย่างดี

คำว่า "จิตรกรรม" ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 แปลว่า "ศิลปะการวาดเขียน ศิลปะการวาดภาพ"

จิตรกรรมไทย นับได้ว่าเป็นมรดกของแผ่นดินที่มีความสำคัญ และคุณค่าอย่างยิ่งของคนไทยทั้งประเทศที่ควรค่าแก่การศึกษา เพราะเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ทางประวัติศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์

แสงนาง ดีประชา (2514. หน้า 189) ได้กล่าวถึงความหมายของจิตรกรรมไทย หรือ ภาพเขียนสีไทยโบราณแตกต่างจากงานจิตรกรรมทั่ว ๆ ไป ที่หมายถึงการขีดเขียน ระบายสี ให้ปรากฏเป็นภาพขึ้นมา อาจเป็นภาพที่แสดงเรื่องราว หรือขีดเขียนลวดลาย ประดับตกแต่ง เป็นต้น

จิรพันธุ์ สมประสงค์ (2532. หน้า 117) ได้ให้ความหมายของจิตรกรรมไทยว่า หมายถึง ภาพระบายสีฝีมือจิตรกรไทย ซึ่งคำว่า จิตรกรรมไทยนี้มีได้สงวนใช้เรียกเฉพาะจิตรกรรมแบบไทย ประจำชาติ หรือแบบไทยประเพณีเท่านั้น ความหมายรวมไปถึงจิตรกรรมแบบอื่นๆ รวมทั้ง จิตรกรรมไทยร่วมสมัยด้วย

หวน พินธุพันธุ์ (2530. หน้า 34) ได้กล่าวถึงความหมายของจิตรกรรมไทยว่ามี 3 ประการ คือ

1. เพื่อตกแต่งอาคารสถานที่นั้น ๆ ให้สวยงาม
2. เพื่อชักจูงให้ผู้ได้เห็นเกิดความเลื่อมใส และซาบซึ้งในสพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

3. ทำให้ผู้เข้าไปในอุโบสถ วิหาร เกิดความรู้สึกเลื่อมใส ศรัทธา และสงบ

กล่าวโดยสรุป จะเห็นได้ว่า การเขียนภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย เป็นสิ่งที่คนไทย และชาวไทยได้มีศรัทธาอุดหนุน ตลอดจนกระทั่งมีอุดมการณ์อันแน่วแน่ต่อพระพุทธศาสนา จะแสดงออก และถ่ายทอด เป็นรูปภาพเกี่ยวเนื่องในเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ณ อาคารสถานที่ต่าง ๆ เพื่อถวายเป็น พุทธบูชา และเป็นการนำมาซึ่งศรัทธาแห่งปวงชน

ลักษณะของจิตรกรรมไทย

ลักษณะของจิตรกรรมไทยเรานั้น จัดอยู่ในรูปแบบประเพณีนิยม โดยรักษารูปแบบมโนคติ เน้นเรื่องเส้นเป็นประการสำคัญที่สุด

แสงนาง ดีประชา (2530. หน้า 190) ได้กล่าวถึง ลักษณะของจิตรกรรมไทยไว้ดังนี้

1. เป็นแบบอุดมคติ โดยแตกต่างไปจากธรรมชาติ และมีความเกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นสำคัญ
2. เป็นลักษณะ 2 มิติ เพราะต้องการจะคำนึงถึงเรื่องเส้น และสี เป็นสำคัญ
3. ยึดจุดสนใจเป็นสำคัญ คือ มักจะเขียนจุดสนใจของภาพให้เด่นเป็นพิเศษ
4. เป็นลักษณะภาพเขียนที่มีทัศนียภาพแบบตานกมอง เป็นการมองจากที่สูง โดยจัดรูปจากส่วนล่างของผนังไปส่วนบนของผนัง เป็นการให้หลักเขียนภาพแบบเส้นขนาน

พิทักษ์ สายยันต์ (2513. หน้า 334-337) ได้กล่าวถึง ลักษณะของจิตรกรรมไทย ว่ามีลักษณะพิเศษ คือ ความอ่อนหวานละมุนละไม และถ่ายทอดเอาภาวะจิตใจแทรกเข้าไปในงานศิลปะ ศิลปะเป็นสิ่งช่วยบันทึกประวัติศาสตร์ และเป็นสิ่งยืนยันประวัติศาสตร์

อภัย นาคคง (2523. หน้า 86-87) ได้กล่าวถึง ลักษณะของจิตรกรรมไทย ว่ามีลักษณะพิเศษ และเอกลักษณ์ของจิตรกรรมฝาผนังไทย เน้นเรื่องเกี่ยวกับเส้น และสี มีรูปแบบเป็น 2 มิติ คือ ไม่เหมือนจริง หรือธรรมชาติ แต่ดัดแปลงธรรมชาติให้เป็นแบบ ไม่มีแสงเงาระยะ เป็นภาพสีแบน ๆ ตัดเส้นด้วยความชำนาญ และแสดงความอ่อนช้อยด้วยเส้นเป็นสำคัญ

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของจิตรกรรมไทย มีรูปแบบ และเอกลักษณ์เฉพาะ โดยที่จิตรกรวาด ชีตเขียน ระบายสี ให้เกิดเป็นภาพขึ้นมา โดยมีลักษณะเป็น 2 มิติ คือ ความกว้างกับยาว ทัศนียภาพแบบตานกมอง ประกอบกับมีความอ่อนหวานละมุนละไม แสดงออกถึงชีวิตจิตใจ ความรู้สึกนึกคิดของช่างไทยสมัยโบราณ

ประเภทของจิตรกรรมไทย

ประเภทของจิตรกรรมไทย สามารถแบ่งได้หลายประเภท แต่ละประเภทส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นในเรื่องของเส้น และสีที่ตัดกันอย่างชัดเจน รวมทั้งการแสดงออกที่บ่งบอกถึงความประณีต และมีเอกลักษณ์เฉพาะเกี่ยวกับงานจิตรกรรมไทย

แสงนาง ดีประชา (2530. หน้า 191) ได้แบ่งประเภทของจิตรกรรมไทยไว้เป็น 3 ประเภท คือ

1. จิตรกรรมทางลวดลาย ได้แก่ การเขียนลวดลายประดับตู้พระธรรม จาก บังตา
2. จิตรกรรมประกอบหนังสือ เป็นภาพประกอบในหนังสือเพื่อให้ผู้อ่านมากยิ่งขึ้น
3. จิตรกรรมฝาผนัง เป็นการระบายสีบนฝาผนังที่นิยมเขียนในอุโบสถ วิหาร หรือสถานที่ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา

จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ (2523. หน้า 191–192) ได้แบ่งประเภทของจิตรกรรมไทยตามเนื้อหาที่นำมาผูกเป็นรูปภาพ ได้ 5 ประเภท คือ

1. เรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา
2. เรื่องเกี่ยวกับขนบธรรมเนียม และประเพณี
3. เรื่องเกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ
4. เรื่องเกี่ยวกับวรรณคดี
5. เรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์

กล่าวโดยสรุป จิตรกรรมไทย นับได้ว่าเป็นงานประดิษฐ์คิดค้นของคนไทย โดยฝีมือคนไทยที่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นที่เป็นแบบไทย มีการใช้ลายเส้นเป็นประการสำคัญ มีความอ่อนช้อย งดงาม ด้วยความชำนาญของช่างเขียนไทย

ความสำคัญของจิตรกรรมไทย

จิตรกรรมไทย ถือได้ว่า เป็นผลงานชิ้นเอก หรือ ชิ้นโบว์แดงที่จะดำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของคนไทยที่ช่างเขียนได้สะท้อนความรู้สึกนึกคิด และมีศรัทธาความเชื่อมั่นอย่างมั่นคงที่มีต่อพระพุทธศาสนา

สวสดี ตันติสุข (2518–2519. หน้า 243) ได้กล่าวถึงความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังไทยว่าเป็นมรดกทางศิลปกรรมอันทรงคุณค่า และแสดงออกซึ่งความเป็นวัฒนธรรมไทย ซึ่งชาวต่างชาติสามารถรับรู้การถ่ายทอดของช่างที่วาดภาพประดับไว้ในศาสนสถาน และอื่น ๆ

แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย (2525. หน้า คำนำ) ได้กล่าวถึงความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังไทยว่าเปรียบประดุจคุณค่าของวรรณคดี เพราะจิตรกรรมฝาผนังไทยมีความสวยงามสดงดงาม ได้อาศัยการประดิษฐ์จากธรรมชาติ คือ มีเส้นไอนอ่อน และมีความคล้ายไทยประกอบ เส้น สี รูปร่าง รูปทรง องค์ประกอบในการจัดภาพได้อย่างวิจิตรบรรจง งดงาม

พญูร ไมสิกรณ์ (2541. หน้า 19 -197) ได้กล่าวถึงความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังไทยว่าเป็นการถ่ายทอดคติทางพุทธศาสนา การประดับตกแต่ง การสะท้อนภาพสังคม การแสดงความคิดสร้างสรรค์ และเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ของไทยไว้กับฝาผนังดังที่ปรากฏเห็นในอาคารศาสนสถาน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป จิตรกรรมไทยเป็นผลงานสร้างสรรค์ของช่างไทยโบราณ ที่ได้บรรจงสร้างงานศิลปะอย่างวิจิตรบรรจงลงไว้อย่างงดงาม และประณีตที่แฝงไปด้วยจิตวิญญาณ ตลอดถึง

ศรัทธาที่มั่นคงดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา นับเป็นสิ่งหนึ่งที่ชาวไทยโบราณ ได้สะท้อนความรู้สึกนึกคิด ไว้ในผลงานภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ผู้คนรุ่นหลังได้ประจักษ์เห็นในปัจจุบัน

องค์ประกอบของภาพจิตรกรรมไทย

องค์ประกอบของภาพจิตรกรรมไทย คือ การนำเอาองค์ประกอบของ เส้น สี แสง เงา ฯลฯ มาจัด หรือเขียนร่วมกันตามเนื้อหาสาระที่เป็นโครงเรื่อง ก่อให้เกิดองค์ประกอบของภาพ องค์ประกอบของภาพจิตรกรรม มีความสัมพันธ์อยู่กับเนื้อหาสาระ หรือโครงเรื่องเป็นประการสำคัญ (สมชาติ มณีโชติ, 2529. หน้า 30)

องค์ประกอบของเส้น

องค์ประกอบของเส้นจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดราชบูรณะเป็นองค์ประกอบหลัก ทั้งนี้สังเกตได้จากรูปแบบที่ใช้เส้นเป็นหลักในการกำหนดขอบเขตของภาพ และสรรพสิ่งต่าง ๆ ทำให้รูปลักษณะแบน ๆ (สมชาติ มณีโชติ, 2529. หน้า 30)

จิตรกรรมฝาผนัง มีลักษณะพิเศษ และจัดได้ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญของการเขียนภาพนั้นก็คือ เส้นที่แสดงถึงความอ่อนช้อย อ่อนหวานนุ่มนวล ดังที่ (โชติ กัลยาณมิตร, 2517. หน้า 111) ได้กล่าวถึงลักษณะของเส้นในงานจิตรกรรมฝาผนังไว้ว่า เส้นที่ลากอย่างต่อเนื่องเปลี่ยนไปด้วยความอ่อนหวาน งดงามอย่างยอดเยี่ยม (อภัย นาคคง, 2523. หน้า 86-87) ได้กล่าวเพิ่มเติมโดยเฉพาะองค์ประกอบที่สำคัญของภาพจิตรกรรม ได้แก่ การตัดเส้นด้วยความชำนาญของจิตรกรด้วยน้ำหนัที่หนักเบาอย่างเป็นเลิศ จึงทำให้ภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยดูแล้วเกิดความอ่อนช้อย และมีชีวิตอย่างน่าทึ่ง

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ภาพจิตรกรรมไทยสิ่งที่สำคัญอีกประการหนึ่งนั้น จิตรกรของไทยได้คำนึงถึงการตัดเส้นเป็นหลักสำคัญที่กล่าวแล้วในเบื้องต้น ไม่ว่าตั้งแต่อดีต-จนถึงปัจจุบัน เพราะเส้นจะทำให้ภาพจิตรกรรมฝาผนังดูงดงาม และอ่อนช้อย ฯลฯ เป็นต้น

สีในงานจิตรกรรมไทย

การใช้สีในภาพจิตรกรรมไทย เป็นการระบายสีแบนไม่แสดงแสงเงา ถึงแม้ภาพจิตรกรรมไทยจะนิยมระบายสีแบน ๆ แต่ก็ได้นั้นรายละเอียดของภาพโดยใช้สีที่เข้มกว่า หรืออ่อนกว่าในส่วนที่เป็นพื้นเพื่อตัดเส้น สมชาติ มณีโชติ (2529. หน้า 30)

สมชาติ มณีโชติ (2529. หน้า 49) ได้กล่าวถึงสีที่ใช้ในงานจิตรกรรมไทยไม่ว่าจะระบายภาพจิตรกรรมฝาผนัง หรือระบายบานประตูหน้าต่างโบสถ์ ช่างจะไม่เรียกสีว่าสีมักจะเรียกว่ารงค์ หรือกระยารงค์ สีต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น ล้วนแต่ได้มาจากธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ สีดินแดง เป็นสีมีคุณลักษณะแดงคล้ำเกิดจากดินแดงที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือเกิดจากสนิมของแร่เหล็ก สีแดงชาด ทำมาจากเมล็ดหรือก้านชาดหรือคุณ สีชาด เป็นสีแดงสด สีแดงลิ้นจี่ เป็นสีสำเร็จมาจากเมืองจีน นิยมเขียนแต่ในพื้นที่ซึ่งเป็นลวดลายเล็ก ๆ สีแดงสน เป็นสีที่ได้จากออกไซด์ของตะกั่ว เป็นสีที่มีน้ำหนักมาก ลักษณะไปทางสีแดงส้ม หรือแดงอมเหลืองแก่

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ (2535. หน้า 21-23) ได้กล่าวถึงสีที่ใช้ในงานจิตรกรรมไทยแบบประเพณีที่ควรพิจารณา คือ สี และการแสดงออกถึงชีวิตและอารมณ์ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากจิตรกรรมของชาติอื่น ๆ

สีในจิตรกรรมไทย ได้แก่ สีของบุคคลและสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ดังนี้

1. สีของบุคคล จัดแบ่งสีตามลำดับความสำคัญ ได้แก่

- พระและนาง นอกจากเรื่องรามเกียรติ์ที่ต้องใช้สีกายตามที่กำหนดไว้ในเรื่องหรือสีกายของพระอินทร์ที่เป็นสีเขียวแล้ว นอกนั้นพระ นาง กษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ บุคคลเหล่านี้คือ ผู้มีบุญในสังคม เป็นผู้มีความสะอาด สว่าง สงบ สีกายของบุคคลเหล่านี้จึงเป็นสีเนื้ออ่อน ใสสะอาด หรือเป็นสีขาวนวล

- ชาวบ้าน สีกายของชาวบ้านมีการแบ่งระดับชั้น ถ้าเป็นชั้นสูง หน้าตา ท่าทางคล้ายพระหรือนางสีกายจะอ่อนสีเนื้อซึ่งอาจจะเข้มกว่าพระนางสักเล็กน้อย ถ้าเป็นชาวบ้านธรรมดา ไพร่พลหรือสามัญชน สีกายจะเป็นสีน้ำตาลอ่อนเข้ม หรือเกือบจะเป็นสีดำ และหากเป็นชาวบ้านชั้นต่ำ คนเลว คนชั่ว สีผิวกายจะเป็นสีคล้ำหรือสีหมักเกือบดำ

- สัตว์นรก มีสีน้ำตาลแก่หม่น สีคราม เขียว หรือเทาหม่นให้อารมณ์หดหู่เศร้าหมอง สีของสถาปัตยกรรม จัดแบ่งตามลำดับความสำคัญ ได้แก่

1. ปราสาทราชมนเฑียร เนื่องจากเป็นรูปทรงแบบอุดมคติ สร้างขึ้นแบบง่าย ๆ

มีความสมบูรณ์ของภาพเอง มิได้แสดงคุณค่าในความเหมือนสถาปัตยกรรมจริง ๆ สีของรูปสถาปัตยกรรมนี้จึงเป็นสีตามความคิดของศิลปินเอง มิได้เป็นสีตามรูปแบบธรรมชาติเช่นกัน

สีทองที่เป็นพื้นและสีแดงที่ตัดเส้นลวดลายของเครื่องประดับ ปราสาท จำพวก หน้าบัน คันทวย หัวเสา ฐานบัว ฯลฯ ให้เรื่องขึ้น มีสีชาดทาพื้นเบื้องหลังขั้วประสาทให้เรื่องขึ้นมาให้ทรงความสง่า ศักดิ์สิทธิ์ สีเขียวคราม ส้ม แสด ของกระเบื้องหลังคาเป็นสีที่ช่วยให้ปราสาทนั้นโดดเด่นขึ้นในองค์ประกอบยิ่งขึ้น ภาพจิตรกรรมบางแห่งส่วนเครื่องประดับปราสาทมิได้ใช้สีทองแต่ใช้สีน้ำตาลอ่อนหรือแก่แทน จะมีการเขียนลวดลายด้วยสีเข้มอย่างละเอียดและสอดคล้องลวดลายเหล่านี้ด้วย สีเขียว แดง แสด อ่อนแก่สลับกัน เกิดความมีค่าสมบูรณ์ ส่งผลให้รูปทรงนั้นเป็นประธานของกลุ่มยิ่งขึ้น

2. มุขศาลา วิหาร ช่วงล่างคือเสาหรือบันไดจะเลื่อนสีตามแบบที่เห็นในธรรมชาติ ส่วนใหญ่ใช้เทาหรือเทาเข้มผสมน้ำเงิน ส่วนช่วงบนจะเป็นสีทองหรือน้ำตาล เช่นเดียวกับรูปทรงปราสาท สีของมุขศาลาเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ความสัมพันธ์ของรูปทรงปราสาทที่เป็นประธานดูกลมกลืนกับสีกำแพงและอาคารบ้านเรือน

3. กำแพง อาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัยของรูปทรงชาวบ้านสามัญชน สีที่จะใช้เลียนแบบสีทั่วไปในสีของกำแพงและอาคารบ้านเรือนของคนไทยที่พบเห็นในธรรมชาติ เช่น สีกำแพง ประตูป้อม จะเป็นเทาเทาเข้มผสมน้ำเงินหรือสีอิฐ ทำให้กลมกลืนกับสีเขียวน้ำตาลของรูปทรงก้อนหิน ต้นไม้ และสีเทาของสายน้ำซึ่งเป็นรูปทรงธรรมชาติทางเบื้องหลัง

กรรมวิธีพื้นฐานในการเขียนภาพจิตรกรรมไทยเนื่องจากเป็นภาพที่เขียนด้วยเทคนิคสีฝุ่น และมีลักษณะ 2 มิติจึงมีกรรมวิธีตั้งแต่การระบายสี การปิดทอง และการตัดเส้น

การระบายสี คือการระบายสีบนพื้นเรียบเพื่อแสดงองค์ประกอบ กลุ่มภาพและรูปภาพ และตัดเส้นแสดงขอบเขตขององค์ประกอบ กลุ่มภาพ และรูปภาพต่าง ๆ เหล่านี้ เนื่องจากภาพจิตรกรรมไทยประเพณีเป็นการพรรณนาเนื้อความด้วยภาพแบบ 2 มิติ ไม่กำหนดกาลเวลาในการพรรณนาในแต่ละภาพแต่ละตอนฉะนั้นการระบายสีจึงมีต้องคำนึงถึงความมืดความสว่าง การปรากฏที่มาของแสงและการระบายเงา ซึ่งจะทำให้ภาพมีความกลมตามความเป็นจริง การระบายสีจึงเขียนระบายในลักษณะแบนราบ มีความต่างกันของสีและน้ำหนักซับซ้อนเพียงเล็กน้อย

การระบายสีในงานจิตรกรรมไทยมีการกำหนดโครงสร้างส่วนรวม นอกจากจะกลมกลืนกับเนื้อหาและเรื่องราวในการแสดงออกแล้ว ยังต้องกลมกลืนกับความสว่างและบรรยากาศภายในสถานที่อันมีความแตกต่างกันแต่ละยุคสมัย

การกำหนดโครงของการระบายสี เนื่องจากเหตุผลประสานกลมกลืนกับรูปแบบและลักษณะของอาคารแล้ว ยังมีเหตุผลของช่างโดยเฉพาะ คือ เพื่อแสดงภาพหรือความหมายแต่ละสิ่ง เช่น การใช้พื้นหลังเป็นสีแดงของชาดเป็นหลักเพื่อแสดงสวรรค์หรือบรรยากาศสำคัญ

การระบายสีในส่วนละเอียดทุกส่วน เช่น ภาพปราสาท ภาพสัตว์ ภาพบุคคล จะมีลักษณะแบบเรียบแล้วจึงตัดเส้นแสดงขอบเขตของรูปร่าง ส่วนต่าง ๆ ของรูปทรงแล้วจึงปิดทอง ตัดเส้นแสดงรายละเอียด ภาพอื่น ๆ ก็เขียนในทำนองเดียวกัน รายละเอียดจะมีเท่าที่จำเป็น ภาพทุกรูปทรงจะดูแบบเรียบ มีเส้นเล็กใหญ่หนักเบาในรูปทรงที่มีคุณค่าในด้านความรู้สึก

การปิดทอง เป็นลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งของจิตรกรรมไทยโบราณ โดยนำแผ่นทองคำเปลวบริสุทธิ์ปิดลงบนพื้นที่ต้องการ ก่อนปิดทองลงทางและยางมะเดื่อเพื่อให้ทองติดบนผนังแน่นและสามารถเขียนสีลงบนทองได้ดี การปิดทองลงบนพื้นผนังนี้เป็นเทคนิคที่แตกต่างไปจากการเขียนสีฝุ่นที่เป็นเนื้อที่ส่วนใหญ่และผลของสีและเนื้อของทองจะเป็นประกายแวววาวจับตา แต่ประสานกับเนื้อที่ส่วนอื่นได้เนื่องจากการตัดเส้นระบายสีสอดคล้องตามส่วนละเอียดเป็นลวดลาย การปิดทองคำที่มีเหตุผลและความหมายควรพิจารณาดังนี้

1. ส่วนที่ปิดทองมักเป็นส่วนที่แสดงยศศักดิ์ของภาพบุคคลสำคัญในภาพ เพื่อต้องการเน้นหรือยกย่องภาพให้มีความหมายเด่นและสำคัญกว่าภาพบุคคลอื่นในองค์ประกอบนั้น เช่น กษัตริย์ หรือเชื้อพระวงศ์ ก็จะใช้สีทองปิดลงบนชฎา เครื่องประดับ เสื้อผ้าอาภรณ์ หรือสิ่งของเครื่องใช้ เช่น ราชรถ หรืออาคารจำพวกปราสาทราชมนเฑียร ซึ่งมักจะเป็นรูปทรงที่เด่นเป็นประธานของช่องผนัง เป็นต้น

2. การปิดทองคำเปลวโดยเฉพาะจิตรกรรมไทยโบราณ เพื่อประสงค์จะเน้นกลุ่มองค์ประกอบที่พรรณนาความตามตำนานบนพื้นที่มืดคล้ำ กลุ่มภาพที่ปิดทองนี้จะกระจายมีประกายความเรียกร้องความสนใจเป็นช่วง ๆ ชวนให้น่าติดตามเกิดความประสานสัมพันธ์กันตลอดผนัง

3. เป็นเครื่องแสดงความวิจิตรอลังการ ความมั่งคั่ง และความอุดมทางวัสดุที่นำมาสร้างสรรค์ศิลปกรรมให้เกิดคุณค่ามากขึ้น

สวัสด์ ตันติสุข (2517, หน้า 52) ได้กล่าวถึง การเขียนภาพจิตรกรรมไทย ช่างเขียนไทยส่วนใหญ่จะนิยมเขียนด้วยสีฝุ่น ช่างเขียนจะนำสีมาบดให้ละเอียดแล้วผสมด้วยกาวยางมะขวิด เขียนเป็นภาพเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาดก และวรรณคดี ฯลฯ

ภาพเขียนจิตรกรรมฝาผนังไทย ลักษณะสีที่ใช้ส่วนใหญ่ช่างเขียนไทยโบราณได้สีจากธรรมชาติ เช่น ดินแดง ดินเหลือง ปูนขาวมาลาไคต์ สีน้ำเงิน และรงได้จากพืช เรื่องเกี่ยวกับสี

ประเภทสังเคราะห์เริ่มปรากฏมีใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ (กุลพันธุ์ธาดา จันทรีโพธิ์ศรี, 2527. หน้า 84)

จากสี่ดังกล่าวข้างต้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า เป็นภูมิปัญญาความสามารถของชาวไทย ที่ได้ นำความรู้ ความสามารถจากสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาผลิตเป็นสี เพื่อใช้ในงานศิลปกรรม ซึ่งสีในงานจิตรกรรมไทย สามารถกำหนดฐานะ และความสำคัญ เช่น กำหนดว่าพระนารายณ์มี 4 กร พระอินทร์กายสีเขียว พระลักษมณ์กายสีทอง หนุมานเป็นลิงสีขาว (เผือก) เป็นต้น

3 เอกสารที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ

ในการดำรงชีวิตของมนุษย์มีความสัมพันธ์ และเกี่ยวข้องกับศิลปะอยู่ตลอดเวลาอย่าง แยกไม่ออก อาจจะกล่าวได้ว่าศิลปะมีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย หากว่าเราจะ พิจารณาจากสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ เช่น บ้านเรือน มนุษย์นั้นมีความคิดมีการพัฒนา มีความรักสวย รักงาม ซึ่งจะต้องอาศัยศิลปะเพื่อตกแต่งอาคารบ้านเรือน ให้เกิดความสวยงาม และน่าอยู่มาก ยิ่งขึ้น

ศิลปะจึงเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตมนุษย์ในด้านความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เพราะมนุษย์มีความริเริ่มสร้างสรรค์ มองเห็นคุณค่าและให้ความสำคัญของศิลปะ ประดุจเหมือน เเงาติดตามมนุษย์ที่จะก่อให้เกิดการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

มนุษย์รู้จักที่จะใช้ศิลปะเพื่อให้เกิดผลผลิต จากการแสดงออกทางความคิด จากสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์ทั้งที่เป็นธรรมชาติ และวิถีการดำรงชีวิต จึงเกิดความโยงใยเป็นสายสัมพันธ์ที่มีต่อศิลปะจึงทำให้เกิดแรงดลบันดาลใจ หรือแรงกระตุ้นนั้นออกมาในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อสื่อให้ผู้อื่นได้รับรู้ถึงความสนใจ ความสามารถ ความต้องการ อารมณ์ จินตนาการ และ ความคิดสร้างสรรค์ จึงมีความหมายหลากหลาย มีคุณค่า และนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ เป็นที่ ตระหนักกันโดยทั่วไปว่า ศิลปะเป็นสิ่งสวยงาม เป็นสิ่งที่กล่อมเกล่าอารมณ์ และจิตใจให้อ่อนโยน ละเมียดละไม ไม่หยาบกร้าน โดยธรรมชาติของมนุษย์ย่อมมีทั้งความหิวกระหายเมื่อต้องการ บริโภค ความเกรี้ยวกราดดุร้าย เมื่อโกรธมนุษย์ที่ฝึกฝนในศิลปะมักไม่ประพฤติชั่วอันก่อ ความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ศิลปะจึงเป็นพื้นฐานในทางศีลธรรม นอกจากนั้นการสร้างสรรค์ศิลปะยัง ก่อประโยชน์ทั้งต่อตัวผู้สร้างเอง และคนอื่น ๆ อีกด้วย (พยุร โมสิกรัตน์, 2541. หน้า 69)

ดังนั้น ศิลปะจึงเป็นสิ่งที่หล่อหลอมจิตใจมนุษย์ ทำให้เกิดความรับ ความศรัทธา ความสงบ ความเยือกเย็น ความอิมเอบทางจิตใจ

กล่าวโดยสรุป ศิลปะจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น ประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ทุก ๆ ด้านของมนุษย์เอง ไม่ว่าจะเป็นการกระทำ การพูด และการเขียน เพื่อให้เหมาะกับโอกาสนั้น ๆ ศิลปะจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่เอื้ออำนวย และประโยชน์ต่อมนุษย์เป็นอย่างมาก

ความหมายของศิลปะ

ศิลปะ มีความเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของมนุษย์ จึงอาจกล่าวได้ว่า ศิลปะเป็นสิ่งที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งต่อมนุษย์อย่างแยกไม่ออก การที่มนุษย์ได้นำเอาศิลปะไปใช้กับสิ่งต่าง ๆ และเกิดการสร้างสรรค์ที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น เพื่อส่งเสริมความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต

ความหมายของศิลปะ ได้มีผู้ให้ความหมายไว้ในลักษณะต่าง ๆ กัน ดังเช่น พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525. หน้า 742) ให้ความหมายว่า ศิลปะ หมายถึง ฝีมือทางการช่าง การแสดงออกซึ่งอารมณ์สะท้อนใจให้ประจักษ์เห็นโดยเฉพาะ หมายถึง วิจิตรศิลป์

กีรติ บุญเจือ (2522. หน้า 6) ได้ให้ความหมายศิลปะในทัศนะของตอลสตอยว่า “ศิลปะ คือวิธีสื่อสารวิธีหนึ่งระหว่างมนุษย์ด้วยกัน เราใช้คำพูดสำหรับสื่อสารความคิดแต่ใช้ศิลปะสำหรับสื่อสารความรู้สึก”

เขียน ยิ้มศิริ (2514. หน้า 15) ได้ให้ความหมายศิลปะว่า มนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์สรรพสิ่งในโลก มนุษย์มีวิวัฒนาการมีการพัฒนาทางด้านจิตใจแปรเปลี่ยนไปตามสภาวะของโลก นับตั้งแต่ยุคหินมาจนถึงยุคอวกาศ การสร้างสรรค์ เนรมิต โดยผ่านความรู้สึกของชีวิตจิตใจ เป็นสิ่งที่เรากำหนดสิ่งหนึ่งขึ้นมาว่า “ศิลปะ” เพราะการสร้างสรรค์เป็นผลงานทางจิตประสาธน์ สอดคล้องกับชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์เอง

มัลลิกา มัสอุดี (2538. หน้า 305) ได้ให้ความหมายของ ศิลปะ เป็นสิ่งที่ไม่สามารถกำหนดความหมายได้ว่าเป็นอย่างไรอย่างหนึ่ง เพราะศิลปะเป็นงานอันเกิดจากความพากเพียรของมนุษย์ ซึ่งต้องใช้ความพยายามด้วยมือและด้วยความคิด ความรู้สึกเหล่านี้เป็นสิ่งไม่มีตัวตน ภาพเขียน ดนตรี วรรณกรรม จึงเป็นสิ่งที่ป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมขึ้นมา สิ่งทีกล่าวนานี้เป็นลักษณะของศิลปะทั้งสิ้น

ยศ สันตสมบัติ (2544. หน้า 256) ได้ให้ความหมายของศิลปะ คือ การแสดงออกซึ่งความรู้สึกความเชื่อ และความคิดของตนเองด้วยรูปแบบ และวิธีการต่าง ๆ เช่น การวาดภาพ การปั้นรูป การแกะสลัก การรำยรำ การร้องเพลง การทอดผ้า การประดิษฐ์เครื่องใช้ และเครื่องประดับต่าง ๆ เป็นต้น

ศิลปะ พีระศรี (2515. หน้า 21) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับศิลปะว่า เป็นงานอันเกิดจากความพากเพียรของมนุษย์ซึ่งต้องใช้ความพยายามด้วยฝีมือ และความคิด

สุวรรณ โสฬส (2516. หน้า 1) ได้ให้ความหมายโดยทั่วไปของศิลปะว่า ศิลปะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความเจริญของมนุษย์ ศิลปะเป็นการสร้างสรรค์จากการแสดงออกด้วยภาษาอันลึกซึ้ง ด้วยเหตุนี้เองศิลปวัฒนธรรมจึงเปรียบเสมือนปราชญ์ระดับความรู้ลึกนึกคิด สูงต่ำในจิตใจของประชาชนแต่ละชาติว่ามีความเจริญหรือเสื่อมมากน้อยเพียงใด

สงวน รอดบุญ (2518. หน้า 25) ได้ให้ความหมาย ศิลปะว่า ศิลปะ (Art) มาจากภาษาละติน ars แปลว่า ความชำนาญ หรือ ทักษะ (skill)

หวน พินธุพันธ์ (2516. หน้า 2) สรุปความหมายของศิลปะไว้ว่า "ศิลปะคือ ผลงานของมนุษย์ที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อความงาม และความพอใจ"

กล่าวโดยสรุป ศิลปะ คือ ผลงานการประดิษฐ์ หรือความคิดสร้างสรรค์ที่มนุษย์ได้แสดงออกมาด้วยรูปแบบต่าง ๆ เช่น วาดรูป การรำรำ การร้องเพลง ฯลฯ ซึ่งเป็นการสื่อให้ผู้อื่นได้รับรู้ถึงเจตนารมณ์ของผู้สร้างงานศิลปะ

ลักษณะของศิลปะ

งานสร้างสรรค์ของมนุษย์จึงจัดได้ว่าเป็นงานศิลปะนั้น จะต้องมียุคสมัยที่นักวิชาการรวมทั้งผู้มีความรู้ด้านศิลปะได้แสดงความคิดเห็นเอาไว้ ดังนี้

พยุร โมสิกรัตน์ (2541. หน้า 63) ได้ให้ความหมายถึงลักษณะของศิลปะไว้ 3 ประการ คือ

1. คุณลักษณะทางความงาม หมายความว่าต้องมีการจัดองค์ประกอบอย่างพอเหมาะ มีความสมดุล วางตำแหน่งจุดสนใจไว้เหมาะสม
2. คุณลักษณะทางอารมณ์ หมายความว่า งานศิลปะต้องมีคุณสมบัติในการสะท้อนอารมณ์ มีอำนาจนำโน้มน้าวอารมณ์ความรู้สึกของผู้สัมผัสให้คล้อยตามเจตนารมณ์ของผู้สร้างศิลป์
3. คุณลักษณะทางเนื้อหาสาระ หมายความว่า ศิลปะส่วนใหญ่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน มักจะสร้างขึ้นเพื่อเสนอเนื้อหาอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้เนื้อหาสาระนั้นต้องหมายถึงประโยชน์ให้สอย และสาระอันเป็นนามธรรมที่ศิลปินนั้น ๆ แสดงให้ประจักษ์ด้วย

พิทักษ์ สายัณห์ (2513. หน้า 334-337) ได้ให้ความหมายลักษณะศิลปะว่ามีลักษณะพิเศษอยู่หนึ่งคือความอ่อนหวานละมุนละไม ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่า ได้ถ่ายทอดเอาลักษณะแห่งภาวะจิตใจของคนไทยแทรกเข้าไว้ด้วย

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของศิลปะจึงเป็นการสร้างสรรค์ ประกอบกับความสะอาด อารมณ์ และเนื้อหาสาระที่สามารถโน้มน้าวจิตใจของผู้ที่พบเห็น หรือได้ยินได้อ่าน ทำให้จิตใจ หวันไหวเอนเอียงไปตามเจตนารมณ์ของผู้สร้างสรรค์ในงานศิลปะนั้น ๆ

ประเภทของศิลปะ

จิตรกรรมไทยนั้น สามารถที่จะจำแนกออกได้หลายประเภทด้วยกัน ในที่นี้การจำแนกประเภท โดยอาศัยลักษณะที่เกี่ยวข้องทางด้านประวัติศาสตร์ และลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นนั้น มาเป็นตัวกำหนด เช่น

พยุร โมสิกรัตน์ (2541. หน้า 71) ได้จัดแบ่งประเภทศิลปะโดยใช้เกณฑ์ 3 อย่าง คือ

1. วัตถุประสงค์ของการสร้างงาน และคุณค่าทางศิลปะ
2. ลักษณะของสื่อ วัสดุ และกรรมวิธี
3. ห้วงเวลา และวิวัฒนาการทางศิลปะ

มัลลิกา มัสอุดี (2538. หน้า 302) ได้จัดแบ่งประเภทศิลปะเป็นสองประเภทใหญ่ คือ วิจิตรศิลป์ หมายถึงงานที่เกิดจากการสร้างสรรค์ด้วยสติปัญญาความพากเพียร เพื่อตอบสนองด้านจิตใจ และประยุกต์ศิลปะ หมายถึงงานศิลปะที่มุ่งเน้นด้านประโยชน์ใช้สอย และผลประโยชน์เป็นสำคัญ

วิทย์ พันคันเงิน (2520. หน้า 7) ได้จัดแบ่งประเภทของงานศิลปะ เป็นสองประเภท คือ

1. ศิลป์บริสุทธิ์ หรือ วิจิตรศิลป์ ประณีตศิลป์
2. ศิลป์อำนวยประโยชน์ หรือประยุกต์ศิลป์

กิริติ บุญลือ (2522. หน้า 3-4) ได้จัดแบ่งประเภทของศิลปะไว้สามประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ทศนศิลป์ หรือ จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม
2. จินตศิลป์ ได้แก่ ดนตรี และวรรณคดี
3. ศิลปผสม ได้แก่ ลีลาศ การละคร ภาพยนตร์

สุวรรณ โสฬส (2516 หน้า 3) ได้แบ่งประเภทของศิลปะเป็นสองประเภท คือ

1. วิจิตรศิลป์
2. ศิลปประยุกต์

จุดประสงค์ หรือความสำคัญในการจัดแบ่งศิลปะประเภทใด ก็เพื่อให้เหมาะสมกับวิชานี้ ซึ่งเป็นพื้นฐานโดยทั่วไป

กล่าวโดยสรุป ประเภทของศิลปะเมื่อจะเปรียบเทียบกับต้นไม้ ก็ย่อมจะมีข้อปลีกย่อยที่เรียกแตกต่างกันออกไป เช่น ต้นไม้ต้องประกอบไปด้วย ลำต้น กิ่ง ก้าน ใบ เปลือก กระพี้ แก่น เมื่อรวมเข้าด้วยกัน จึงเรียกว่าต้นไม้ ศิลปะประกอบไปด้วยทัศนศิลป์ จินตศิลป์ ศิลปผสม เมื่อรวมกันจึงเรียกได้ว่า ศิลปะ ดังนี้ เป็นต้น

ความสำคัญของศิลปะ

ศิลปะนั้นมีความสำคัญที่มนุษย์ได้รู้จักใช้วัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติ นำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และส่วนรวม ต่อการดำเนินชีวิต

พยุร โมสิกรัตน์ (2541, หน้า 69) ได้กล่าวถึงความสำคัญของศิลปะว่าเป็นสิ่งสวยงาม เป็นสิ่งที่กล่อมเกลารามรณ และจิตใจให้อ่อนโยน และละเมียดละไมไม่หยาบกร้าน และไม่ห้วนไหว ต่อความชั่วร้าย มนุษย์ที่ฝึกฝนศิลปะมักไม่ประพฤตชั่วอันก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น ศิลปะจึงเป็นพื้นฐานของศีลธรรม

แสงนาง ดีประชา (2530, หน้า บทนำ) ได้กล่าวถึงความสำคัญของศิลปะเป็นสิ่งสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งต่อมนุษย์ เช่น การสร้างบ้านเรือนเราก็มิได้มีหลังคาหรือฝาก็อยู่ได้ มนุษย์มีความคิด ความเจริญ มีความรักสวยรักงาม จึงจำเป็นต้องอาศัยศิลปะเพื่อตกแต่งให้ดูสวยงาม สะดวกสบายน่าอยู่ จึงทำให้บ้านเรือนมีคุณค่าขึ้น

กล่าวโดยสรุป ศิลปะนั้นนับว่าเป็นสิ่งสำคัญอย่างมากต่อวิถีชีวิตมนุษย์ เพราะมนุษย์สามารถนำศิลปะมาสร้างสรรค์ประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ และเกิดคุณค่า ทางด้านร่างกายและจิตใจ ตลอดจนสภาวะสิ่งแวดล้อมความเป็นอยู่ให้เกิดความสวยงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย จนสามารถตอบสนองต่อตนเอง และส่วนรวม เพื่อสะดวกต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์สืบไป

4 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับวัฒนธรรม

มนุษย์เป็นสัตว์โลก ซึ่งมีวิถีชีวิตที่แตกต่างจากสัตว์โลกชนิดอื่น ๆ ตรงที่มนุษย์รู้จัก ประกอบอาชีพ รู้จักสร้างบ้านเรือน ประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้และแบบแผนในการดำเนินชีวิต สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ คือ วัฒนธรรม เนื่องจากมนุษย์มีวัฒนธรรมนั่นเอง จึงทำให้มนุษย์มีพฤติกรรม สูงกว่าสัตว์และเจริญกว่าสัตว์ชนิดอื่น ๆ

วัฒนธรรมช่วยให้มนุษย์พัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วเหนือสัตว์ทั้งปวง ทำให้มนุษย์มีอำนาจเหนือสัตว์ประเภทอื่น ๆ รวมทั้งสามารถควบคุมธรรมชาติได้อย่างกว้างขวาง องค์ประกอบของมนุษย์ช่วยให้สามารถสร้างวัฒนธรรม ได้แก่ สมรรถภาพและความได้เปรียบบางอย่างในสรีระของร่างกาย เช่น มือ นิ้วมือ ที่เหมาะสมในการใช้งาน การประดิษฐ์สิ่งของเครื่องใช้ เครื่องมือต่าง ๆ วัฒนธรรมจึงเกิดจากประสบการณ์ การสร้างสม การสืบต่อและการถ่ายทอด วัฒนธรรมมีการเกิดการเจริญเติบโต การเปลี่ยนแปลง การเสื่อมสลายเช่นเดียวกับชีวิตคนและสัตว์ แต่สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปหรือพัฒนานั้นเกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ทั้งสิ้น

มนุษย์ทุกชาติ ทุกสังคม ต่างก็มีวัฒนธรรมของตนเอง ซึ่งอาจจะแตกต่างหรือเหมือนกันก็ได้ แต่โดยทั่วไปแล้ว ชุมชนหรือสังคมที่อยู่ใกล้เคียงกัน มักจะมีวัฒนธรรมเป็นอย่างเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน และสามารถเข้าใจซึ่งกันและกันได้ง่ายกว่าบุคคลกลุ่มอื่นที่อยู่ห่างไกลออกไป เช่น คนไทยย่อมเข้าใจชีวิตความเป็นอยู่ของคนลาวได้ดีกว่าคนยุโรป คนจีนย่อมเข้าใจความเป็นอยู่ของคนเกาหลีได้ดีกว่าคนอาหรับ เป็นต้น (สุดปรารถนา กาญจนสิมาพันธุ์, 2536 หน้า 15)

ดังนั้น วัฒนธรรมจึงช่วยให้สังคมมนุษย์เจริญขึ้น วัฒนธรรมจึงช่วยให้มนุษย์สามารถแก้ปัญหาและสนองความต้องการได้ สังคมจะเจริญขึ้นเพียงใดนั้น ก็ขึ้นอยู่กับคุณภาพของวัฒนธรรมนั่นเอง

ความหมายของวัฒนธรรม

ความหมายของวัฒนธรรม ได้มีผู้ให้ความหมายในลักษณะต่าง ๆ กัน ดังเช่นพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2525. หน้า 757) ให้ความหมายไว้ว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ทำให้เจริญงอกงามและเป็นวิถีชีวิตของหมู่คณะ ในพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2485 หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และความมีศีลธรรมอันดีของประชาชน ทางวิทยาการ หมายถึง พฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่คณะสร้างขึ้นด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และร่วมกันใช้ในหมู่คณะ

พระยาอนุมานราชธน (2513. หน้า 2) ได้ให้ความหมายในฐานะของนักมานุษยวิทยาว่า "หมายถึงสิ่งที่มนุษย์ส่วนรวมสร้างขึ้น โดยการเรียนรู้จากกัน และสืบต่อเป็นความเจริญก้าวหน้า หรืออาจจะกล่าวได้ว่า วัฒนธรรมเป็นส่วนทั้งหมดที่ซับซ้อนประกอบด้วยความเชื่อ ศิลปะ ศีลธรรม กฎหมาย ประเพณี และความสามารถที่มนุษย์ได้มาในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม"

สุพัตรา สุภาพ (2528. หน้า 46) เขียนหนังสือสังคมและวัฒนธรรมไทย โดยให้ความหมายในฐานะของนักสังคมวิทยาไว้ว่า วัฒนธรรม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของมนุษย์ในสังคมของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือสังคมใดสังคมหนึ่ง มนุษย์ได้คิดสร้างกฎเกณฑ์ระเบียบวิธีในการปฏิบัติขึ้นในสังคม"

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (2518. หน้า 3-4) ได้แยกความหมายของวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเด็น คือ วัฒนธรรมในความหมายกว้างและวัฒนธรรมในความหมายแคบว่าวัฒนธรรมในความหมายกว้าง หมายถึง วิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตที่ได้ปฏิบัติส่งสมกันมา รวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำสร้างขึ้น มีการสะสมถ่ายทอดและรักษาไว้ จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่ง ดังนั้นอะไรเป็นผลงานและเรื่องราวของมนุษย์ต่างก็เป็นวัฒนธรรมทั้งนั้น ส่วนวัฒนธรรมในความหมายแคบ หมายถึง ความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อยความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีของประชาชน ในความหมายนี้จึงจำกัดเฉพาะส่วนที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม

อุดม นนุทอง (2528. หน้า 21) ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมไว้ว่า "วัฒนธรรม" คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นได้รับการยอมรับสืบทอด และปรับให้สอดคล้องกับความต้องการของกลุ่มคน และสิ่งแวดล้อม เป็นเครื่องแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่ม และเป็นตัวกลางในการสร้างความเป็นเอกภาพของกลุ่ม

จะเห็นได้ว่า ความหมายของวัฒนธรรมกว้างขวางมาก และยังหาข้อยุติที่สรุปแน่นอนลงไปได้ให้ชัดเจนหรือตายตัวไม่ได้ เพราะวัฒนธรรมสามารถมองและตีความได้หลายแง่หลายมุมสุดแล้วแต่ใครจะมองในแง่มุมใด จะอย่างไรก็ตาม ความหมายของวัฒนธรรมพอสรุปได้อย่างคร่าว ๆ ว่ามีในแง่ของความหมายกว้าง จะหมายถึง วิถีชีวิตด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ทั้งที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม เช่น ที่อยู่อาศัย ศาสนา ความเชื่อ เป็นต้น ส่วนความหมายแคบจะหมายถึง เรื่องราวและสิ่งที่ดีงามของมนุษย์

ลักษณะของวัฒนธรรม

วัฒนธรรม มีลักษณะที่สำคัญหลายประการด้วยกัน ซึ่งนักวิชาการและผู้รู้ได้แสดงความคิดเห็นเอาไว้ดังนี้

พระยาอนุมานราชธน (2517. หน้า 73) ได้กล่าวถึงลักษณะของวัฒนธรรมว่ามี 4 ประการ ดังนี้

1. ต้องมีการสะสม หมายถึง ต้องมีทุนเดิมอยู่ก่อนแล้ว และสะสมทุนนั้นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

2. วัฒนธรรมต้องมีการปรับปรุง หมายถึง ต้องรู้จักดัดแปลงและปรับปรุงส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ให้เหมาะสม ถูกต้อง

3. จะต้องมีการถ่ายทอด คือ การทำให้วัฒนธรรมนั้น ๆ แพร่หลายในวงกว้าง

4. มีการอบรมสั่งสอนให้ผู้อื่นหรือชนรุ่นหลังได้สืบทอดต่อไป

อาานนท์ อาภาภิรมย์ (2515. หน้า 106) เขียนหนังสือมนุษย์กับสังคม ให้ความเห็นว่าลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรม คือ

วัฒนธรรมเป็นแนวทางแห่งพฤติกรรมอันเกิดจากการเรียนรู้ คือ สามารถเรียนรู้กันได้ มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติและปราศจากการเรียนรู้ เพราะมนุษย์มีสมองอันทรงคุณภาพ จึงทำให้มนุษย์รู้จักคิด ถ่ายทอด เรียนรู้ ขบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่บุคคลมีการติดต่อดัมพันธ์กัน วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นมรดกทางสังคมเป็นของการถ่ายทอด การเรียนรู้ ซึ่งมีภาษาเป็นเครื่องมือสื่อสาร มีลักษณะเป็นวิถีชีวิตหรือแนวทางในการดำเนินชีวิต เป็นสิ่งที่ไม่คงที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามสถานการณ์

ณรงค์ เล็งประชา (2532. หน้า 5-6) กล่าวไว้ในหนังสือพื้นฐานวัฒนธรรมไทย พูดถึงลักษณะเด่นของวัฒนธรรมจะประกอบด้วย

1. วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อใช้ป็นสิ่งช่วยในการดำเนินชีวิต ทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์สร้างขึ้น ล้วนเป็นวัฒนธรรม

2. วัฒนธรรมเป็นผลรวมของหลายสิ่งหลายอย่าง (Integrative) เช่น ความรู้ ความเชื่อ วิถีในการดำเนินชีวิต สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ

3. วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นแนวทางพฤติกรรมที่มีการเรียนรู้กันได้ (Learned Ways of Behavior) มิใช่เกิดขึ้นเองโดยปราศจากการเรียนรู้มาก่อน และลักษณะข้อนี้เองที่ทำให้มนุษย์แตกต่างจากสัตว์ กล่าวคือ พฤติกรรมส่วนใหญ่ของสัตว์ปราศจากการเรียนรู้มาก่อนหรือกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่า พฤติกรรมส่วนใหญ่ของสัตว์เกิดจากการเร้าสัญชาตญาณ (instinct) ส่วนมนุษย์นั้นมีสมองอันทรงคุณภาพ จึงสามารถรู้จักคิด ถ่ายทอด และเรียนรู้ ขบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นจากการที่บุคคลมีการติดต่อกับบุคคลอื่นในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม ดังนั้น การเรียนรู้จึงเป็นลักษณะที่สำคัญยิ่งของวัฒนธรรม

4. วัฒนธรรมเป็นมรดกของสังคม วัฒนธรรมเป็นผลของการถ่ายทอดและการเรียนรู้และเครื่องมือที่ใช้ในขบวนการดังกล่าว คือ การสื่อสารโดยการใช้สัญลักษณ์ (Symbolic Communication) ได้แก่ การที่มนุษย์มีภาษาใช้ที่แน่นอน ซึ่งมีส่วช่วยให้การถ่ายทอดวัฒนธรรม

รุ่นก่อน ๆ ดำเนินสืบเนื่องกันมีขาดสาย ดังนั้น วัฒนธรรมจึงมีลักษณะเป็น “มรดกทางสังคม” (Social Heritage)

5. วัฒนธรรมมีลักษณะเป็น Super Organic หมายถึง สิ่งที่ปรากฏการณ์อย่างเดียวกันในทางกายภาพหรือชีวิตภาพนั้น อาจเป็นปรากฏการณ์ที่แตกต่างกันไปในแต่ละของวัฒนธรรมกล่าวคือของสิ่งหนึ่งอาจนำมาใช้ในความหมายที่ต่างกันออกไปในแต่ละสังคม ทั้ง ๆ ที่ก็คือสิ่งเดียวกันนั่นเอง เช่น ลิ่น เป็นอวัยวะส่วนหนึ่งของทุกคน ชาวทิเบตนำมาใช้ในการแสดงออกซึ่งความเคารพนับถือด้วยการแลบลิ่น ส่วนชาวไทยกลับถือเป็นอาการแสดงที่ไม่สุภาพ เป็นต้น

6. วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต (Way of life) หรือแผนดำเนินชีวิต (Design for living) ของมนุษย์

7. วัฒนธรรมเป็นผลจากการช่วยกันสร้างสรรค์ของมนุษย์ และได้มีการปรับปรุงดัดแปลงสิ่งใดที่ไม่ดีหรือล้าสมัยก็เลิกใช้ไป สิ่งใดที่ดีก็ยังคงเอาไว้ใช้ต่อไป เช่น การเพาะปลูก เดิมใช้แรงสัตว์ต่อมาเป็นวิธีที่ล่าช้าและล้าสมัย จึงประดิษฐ์หรือซื้อเครื่องจักรมาใช้งานเพาะปลูก ทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้น วัฒนธรรมย่อมมีการเปลี่ยนแปลง (Change) และมีการปรับตัว (Adaptive) ได้

8. วัฒนธรรมมิใช่เป็นของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่เป็นของส่วนรวม สิ่งที่จะถือเป็นวัฒนธรรมได้จะต้องเป็นสิ่งที่สังคมยอมรับนับถือปฏิบัติ มิใช่เฉพาะคนใดคนหนึ่งยอมรับนับถือปฏิบัติเท่านั้น

ชูดา จิตพิทักษ์ (2528, หน้า 145) กล่าวไว้ในหนังสือสังคมวิทยาและวัฒนธรรมไทย ในลักษณะเดียวกันว่า

วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นอนัตตา เนื่องจากไม่อยู่ภายใต้การบังคับของเอกัตตานุบุคคล ไม่พึ่งพาอาศัยบุคคลใดโดยเฉพาะทั้งไม่คุมรูปอยู่ชนิดตายตัว ไม่ว่าจะเป็นรูปแทนหรือรูปเต็ม ถ้าเปรียบกับวัตถุแล้ว วัฒนธรรมไม่ใช่ธาตุแท้แต่เป็นสารผสมทรงตัวอยู่ได้ด้วยอาศัยเหตุปัจจัย ซึ่งหลังไหลถ่ายเทและเปลี่ยนแปลงได้ วัฒนธรรมเก่าเสื่อม สิ่งใหม่เข้ามาแทนที่ ทั้งนี้เพราะมนุษย์ไม่หยุดนิ่งมีการคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ อยู่เสมอ และสิ่งใดเป็นที่สบอรรถาัยของกลุ่มก็ย่อมเป็นที่ยอมรับ และมีการถ่ายทอดเป็นมรดกทางสังคมต่อไป

กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรมมีลักษณะที่ได้มาจากการเรียนรู้ มิใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ และเป็นการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดปฏิกิริยาโต้ตอบจนกลายเป็นสังคม วัฒนธรรมเป็น

สิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคม และมีการถ่ายทอดเพื่อเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตและยังมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมกับสถานการณ์ และความต้องการของสมาชิกในสังคม

ประเภทของวัฒนธรรม

พระยาอนุมานราชธน (2513, หน้า 111) ได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสุภาพ เพื่อให้ได้อยู่ดีกินดี ความสะดวกสบายในการครองชีพ วัฒนธรรมประเภทนี้ ได้แก่ สิ่งที่เป็นความจำเป็นเบื้องต้นในชีวิต 4 อย่าง และสิ่งอื่น ๆ เช่น เครื่องมือเครื่องใช้ ยานพาหนะ ตลอดจนเครื่องอาวश्यकุโพรปกรณ์ที่เป็นเครื่องป้องกันตัว

วัฒนธรรมทางจิตใจ หมายถึง สิ่งที่ทำให้ปัญญาและจิตใจมีความเจริญงอกงาม ได้แก่ การศึกษาวิชาความรู้อันบำรุงความคิดทางปัญญาและศาสนา จรรยา ศิลปกรรม วรรณคดี กฎหมายและระเบียบประเพณี

สุพิตร สุกภาพ (2528, หน้า 120) ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมไว้ว่า วัฒนธรรมมี 2 ประเภท คือ

ประเภทแรก วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีต่าง ๆ เช่น บ้าน ยานพาหนะ เครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ

ประเภทที่สอง ได้แก่ วัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวกับวัตถุ หมายถึง ค่านิยม อุดมการณ์ แนวคิด ในเรื่องการแข่งขันกันอย่างมีเหตุผล ประเพณี การปฏิบัติสืบต่อกันมา เช่น ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีความสนใจ ทศนคติ ความรู้ความสามารถ

ประสิทธิ์ กาพย์กลอน (2485, หน้า 9) ได้เขียนหนังสือเรื่อง ภาษากับวัฒนธรรม และได้แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. คติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางด้านศาสนาและด้านจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องของคติ แนวทาง หรือหลักการดำเนินชีวิต
2. เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณี
3. วัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ
4. สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม เช่น การติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มชนและมารยาทในสังคม

นอกจากนี้ จุมพล หนิมพานิช (2526, หน้า 140) ได้กล่าวในเอกสารการสอนชุดมนุษย์กับสังคมมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราชว่า วัฒนธรรมแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ หมายถึง สิ่งประดิษฐ์ทั้งหลาย
2. วัฒนธรรมทางสังคม หมายถึง เรื่องเกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติตามมารยาท

ในสังคม

3. วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับกฎหมาย หมายถึง สิ่งซึ่งก่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย

ในสังคม

4. วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับจิตใจและศีลธรรม หมายถึง สิ่งที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนิน

ชีวิต

กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์ ในด้านความสะอาดสบายทางกาย รวมเรียกว่า วัฒนธรรมทางวัตถุ ส่วนที่ก่อให้เกิดประโยชน์ด้านความสุขทางใจเรียกว่า วัฒนธรรมทางจิตใจ วัฒนธรรมทั้งสองประเภทนี้ต่างก็หล่อมล้าอยู่ ไม่สามารถแบ่งจากกันได้อย่างเด็ดขาด และวัฒนธรรมของสังคมหนึ่ง ๆ ก็มีทั้งสองที่สมดุล ความสมดุลนี้ขึ้นอยู่กับดุลพินิจของสังคม เพราะวัฒนธรรมทั้งสองต่างก็มีความสำคัญเสมอกัน และแต่ละประเภทของวัฒนธรรมสามารถแบ่งหมวดหรือเนื้อหาได้หลายประการ ซึ่งพระยาอนุมานราชธน (2513. หน้า 34) ได้แบ่งหมวดของเนื้อหาไว้ดังนี้

เนื้อหาของวัฒนธรรม แบ่งออกได้เป็น 5 หมวดใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เกี่ยวกับร่างกาย หรือชีวิต ได้แก่ สิ่งจำเป็นทางด้านความต้องการทางกาย เช่น อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนเครื่องมือ เครื่องใช้ต่าง ๆ ส่วนที่เกี่ยวกับสังคม ได้แก่ สถาบันทางสังคม รวมทั้งอุปกรณ์ และระเบียบวิธีการต่าง ๆ ส่วนที่เกี่ยวกับจิตใจ ได้แก่ เรื่องของความเชื่อ ศาสนา ส่วนที่เกี่ยวกับสุนทรียภาพ ได้แก่ เรื่องราวทางศิลปกรรมต่าง ๆ ส่วนที่เกี่ยวกับภาษาซึ่งเป็นเครื่องมือในการสื่อสารถ่ายทอดวัฒนธรรม

ข้าเลื่อง วุฒจันทร์ (2519. หน้า 100) ได้กล่าวถึง เรื่องวัฒนธรรมและได้แบ่งย่อยเนื้อหาของวัฒนธรรมออกเป็น 9 ประการ คือ

วัฒนธรรมทางด้านภาษา วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับวัตถุในการดำเนินชีวิต วัฒนธรรมทางด้านศิลปกรรมต่าง ๆ วัฒนธรรมทางด้านนิยายปรัมปรา วัฒนธรรมทางด้านความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรมทางด้านระบบครอบครัวและสังคม วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับทรัพย์สินสมบัติ วัฒนธรรมทางการเมืองการปกครอง

คณะกรรมการวัฒนธรรมและสนเทศอาเซียน (COCI 1981 หน้า 15 อ้างโดย หรน หัสมา, 2533. หน้า 15) ได้แบ่งประเภทของวัฒนธรรมไว้ 5 ประเภท คือ

1. ชีวิตในครอบครัว

2. อาชีพ
3. การเล่น
4. เทศกาลและพิธีการ
5. วรรณกรรมพื้นบ้าน

กล่าวโดยสรุป ในการแบ่งเนื้อหาของวัฒนธรรมที่กล่าวมา ไม่ว่าจะโดยอาศัยกฎเกณฑ์ของทางลักษณะการเกิด และลักษณะของการปฏิบัติหรือเกณฑ์อื่น ๆ ก็ตามจะอยู่ในขอบข่ายของเนื้อหา หลักของวัฒนธรรม คือ วัฒนธรรมด้านวัตถุและวัฒนธรรมด้านจิตใจทั้งสิ้น

ความสำคัญของวัฒนธรรม

ความสำคัญของวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นรูปแบบของสังคมที่มีเสถียรภาพ หากสังคมใดขาดวัฒนธรรม ย่อมทำให้สังคมนั้นขาดเอกภาพ ดังที่ (จุมพล หนิมพานิช, 2526. หน้า 137) ได้กล่าวไว้ว่า "วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดรูปแบบของสถาบัน เช่น สถาบันครอบครัว วัฒนธรรมทำหน้าที่ควบคุมสังคม ให้เกิดความเป็นปึกแผ่น สร้างหรือจัดรูปแบบความประพฤติปฏิบัติของสมาชิกในสังคม"

วีระ บำรุงรักษา (2531. หน้า 15) กล่าวว่า "วัฒนธรรม คือ ชีวิตของชาติที่ได้ดำเนินสืบต่อกันมาจากอดีต จนถึงปัจจุบัน จึงเป็นสิ่งที่ยังคงต่อชีวิตของสมาชิกทุกคนในชาติหรือเผ่าพันธุ์เดียวกัน" ความสำคัญต่าง ๆ จำแนกได้โดยสรุปดังนี้

1. วัฒนธรรมช่วยให้เรารู้จักชีวิตอันยาวนานของชาติ และความยาวนานนี้เองนับเป็นความสามารถอย่างหนึ่งของเผ่าพันธุ์ ซึ่งสามารถเผ่าพันธุ์อุปสรรคนานาประการเพื่อรักษาเผ่าพันธุ์ให้ยั่งยืน และการเรียนรู้ถึงการสร้างสรรค์วัฒนธรรมเพื่อแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการทำให้ลูกหลานยุคต่อมาสามารถอาศัยวัฒนธรรม

2. วัฒนธรรมช่วยให้เราทราบถึงความรู้ และประสบการณ์ต่าง ๆ ของเผ่าพันธุ์และได้นำมาเป็นพื้นฐานเพื่อพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

3. วัฒนธรรมช่วยให้เรารู้จักตนเอง ในฐานะเป็นองค์ประกอบของสังคม

4. วัฒนธรรมของชาติใด ย่อมบ่งบอกพื้นฐานความเป็นมาในทุกเรื่องของชาตินั้น

5. วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาประเทศ เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อแก้ปัญหาและตอบสนองความต้องการของมนุษย์

6. วัฒนธรรมเป็นเครื่องบอกทิศทางในการสร้างเสริมและพัฒนาสังคม

7. วัฒนธรรมคือภูมิทรัพย์มหาศาลของเผ่าพันธุ์ ทั้งนี้เป็นเพราะว่าชีวิตมนุษย์ต้องเผชิญกับปัญหาอยู่เสมอ และมีความต้องการใหม่ ๆ ในสภาพที่เป็นจริง

กล่าวโดยสรุป วัฒนธรรมมีความสำคัญ เพื่อทำให้สังคมนั้น ๆ มีเอกภาพเกิดความเป็นปึกแผ่น และยังช่วยให้รู้จักชีวิตอันยาวนานของชาติ มีความรู้ ประสบการณ์ต่าง ๆ ทำให้รู้จักตัวเอง นอกจากนี้วัฒนธรรมยังเป็นเครื่องบอกทิศทางในการสร้างเสริมและพัฒนาสังคมได้เป็นอย่างดี

5 เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏบนผนังพระอุโบสถ

กฤษณศักดิ์ กัณฐสุทธิ (2527. พ. 2-3) ได้วิจัยเรื่อง "การศึกษาสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 3" จากภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภายในกรุงเทพมหานครมีวัตถุประสงค์การวิจัยคือ เพื่อต้องการทราบสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ที่ปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยของวัดต่าง ๆ เขตกรุงเทพมหานครด้วย รวบรวมข้อมูลจัดหมวดหมู่เพื่อสะดวกในการค้นคว้า และเป็นแนวทางแก่การศึกษาค้นคว้าทางด้านอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนเพื่อต้องการทรงถึงการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการของสังคมไทย ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วิจัยดำเนินการวิจัย ใช้สำรวจรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากแหล่งข้อมูลจริง บันทึกภาพเพื่อนำมาวิเคราะห์ และศึกษาข้อมูลจากเอกสารสิ่งพิมพ์ และตำราต่าง ๆ ผลการวิจัยพบว่าชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยทั่วไป ยังคงมีความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมเหมือนสมัยสุโขทัย และสมัยอยุธยา ซึ่งเป็นลักษณะความเป็นอยู่แบบโบราณที่ไม่ได้เปลี่ยนแปลงมากนัก ทั้งนี้เพราะความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เอื้ออำนวยประกอบกับคนไทยในสมัยนั้นรู้จักปรับตัวให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมได้เป็นอย่างดี ตลอดจนประชาชนส่วนใหญ่ยังคงยึดมั่นปฏิบัติตามคำสั่งสอนในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ปัญหาทางด้านสังคมและสภาพแวดล้อมจึงไม่ปรากฏผลกระทบต่อสังคมไทยในสมัยนั้น

ธาดา สุทธิเนตร (2527. หน้า 2-3, 59-60) ได้วิจัยเรื่อง "ภาพจิตรกรรมฝาผนังในอุโบสถวัดโพธิ์บางโอ อ.บางกรวย จ.นนทบุรี" มีความมุ่งหมายของการศึกษา คือ เพื่อศึกษาและบันทึกข้อมูลทางศิลปะ และเรื่องราวของภาพจิตรกรรม วิเคราะห์ลักษณะทางศิลปะโดยทั่วไป วิเคราะห์เนื้อเรื่อง และการกำหนดอายุของจิตรกรรม วิธีการค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลด้วยการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม สัมภาษณ์บันทึก บันทึกภาพ และวิเคราะห์ภาพจิตรกรรมทางด้านศิลปะ และทางด้านเรื่องราวด้วยภาคเอกสาร และได้สรุปไว้ในบทสรุปสารนิพนธ์ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้ได้เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ครั้่งกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ได้ปฏิสังขรณ์วัดสมัยรัชกาลที่ 3

และคงเขียนขึ้นในสมัยนั้น นอกจากนี้ยังมีเหตุผลอื่นอีก 3 ประการ คือ ลักษณะของสถาปัตยกรรม หรืออิทธิพลศิลปะจีนที่ปรากฏในจิตรกรรม และเกิดจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาที่แปลขึ้นใหม่ในสมัยนั้น นำมาเขียนขึ้นทำให้การวางตำแหน่งของภาพบนฝาผนังผิดแผกแตกต่างไปจากสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 เช่น การนำภาพพุทธประวัติตอนเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ มาเขียนไว้บนผนัง ระหว่างช่องประตูด้านหน้าพระประธานแทนการเขียนภาพทศชาติชาดก หรือเขียนภาพดอกไม้ ร่วงไว้บนผนังเหนือขอบหน้าต่างแทนภาพเทพชุมนุม เป็นต้น สำหรับลักษณะการเขียนภาพใช้ ฉากธรรมชาติ พื้นดิน ป่าเขา ลำธาร และสายน้ำ เป็นฉากหลัง และแบ่งภาพตอนต่าง ๆ ตลอดจน การใช้กรอบลวดลายแบ่งองค์ประกอบของภาพ ลักษณะของฉากธรรมชาติเป็นแบบ 3 มิติ ส่วนภาพ คนสถาปัตยกรรมซึ่งเป็นแบบ 2 มิติ แต่คำนึงถึงความเป็นจริงมากขึ้น

ผานิต ณ ลำปาง (2527. หน้า 45-46) ได้วิจัยเรื่อง "ภาพจิตรกรรมฝาผนังอีโรติก (Erotic) ในลานนาไทย" ด้วยการศึกษาวิจัยภาพจิตรกรรมที่เด่น ๆ ในลานนาจากวัดพระสิงห์ วัดบวรศรีหลวง จังหวัดเชียงใหม่ และวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน โดยใช้วิธีศึกษาข้อมูลจากเอกสาร ตำรา หนังสือ ที่นักวิชาการศึกษาค้นคว้ามาแล้วประกอบการวิจัย และได้สรุปการวิจัยในบทสรุปว่า ภาพอีโรติก (Erotic) ในลานนาไทยมิได้แสดงอย่างเด่นชัดเช่นในอินเดียที่นับถือศาสนาฮินดู ซึ่งวัฒนธรรมอินเดียไม่ได้ทำให้คนละอายต่อเรื่องเพศ แม้ในวรรณคดีเองก็เป็นไปอย่างเปิดเผย จนยอมรับว่าเมถุนธรรมเป็นศาสตร์อย่างหนึ่งที่ควรศึกษา ส่วนชีวิตของลานนาไทยกลับตรงกันข้าม และดำเนินไปตามครรลองแห่งวัฒนธรรมประเพณี และศีลธรรมอันดีงาม ประเพณีลานนาจะลงเอยด้วยการแต่งงาน ภาพอีโรติก (Erotic) ในลานนาไทยจึงหมดลงแต่เพียงเท่านั้น

พวงชมพู หนึ่งสวัสดิ์ (2526. หน้า 43-45) ได้วิจัยเรื่อง "ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดหน้าพระธาตุ อ.ปัวจ.น.นครราชสีมา" มีความมุ่งหมายของการศึกษาคือ เพื่อศึกษาค้นคว้าบันทึก ข้อมูลทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ การวิเคราะห์ลักษณะการออกแบบโดยทั่วไป และการศึกษา สภาพท้องถิ่น ที่ปรากฏแทรกอยู่ในภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย ที่วัดหน้าพระธาตุ อ.ปัวจ.น.นครราชสีมา เพียงแห่งเดียว สำหรับวิธีการศึกษาและรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาจาก แหล่งข้อมูลจริง ด้วยการบันทึกภาพ ศึกษา และศึกษาจากเอกสารเพื่อใช้อธิบายภาพ และได้ สรุปไว้ในบทสรุปสารนิพนธ์ว่า จิตรกรรมฝาผนังไทยแห่งนี้คงมีอายุราวรัชกาลที่ 3 จนถึงรัชกาลที่ 4 ลงมา โดยพิจารณาจากองค์ประกอบของภาพในด้านต่าง ๆ และลักษณะของสถาปัตยกรรม พบว่าตำแหน่งของภาพมีความแตกต่างไปจากภาพจิตรกรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3) การเรียงลำดับเรื่องราวของภาพชาดกก็แตกต่างไปจากที่เคยรู้จักการใช้สี และ องค์ประกอบของภาพ พบว่ามีการใช้สีมากกว่าสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น การใช้กรอบลวดลายแบ่ง

เรื่องราวมีน้อยมาก โดยมากจะใช้ภาพภูเขา แม่น้ำ หรือกำแพงเมืองแทนภาพสถาปัตยกรรมเป็นลักษณะสถาปัตยกรรม ในสมัยรัชกาลที่ 3 – รัชกาลที่ 4 ใช้เทคนิคการรองพื้นก่อนการเขียนภาพ ส่วนทางด้านประวัติศาสตร์สันนิษฐานได้ว่าภาพจิตรกรรมแห่งนี้คงเขียนขึ้นจากฝีมือช่างท้องถิ่น และได้แฝงวัฒนธรรมในเรื่องการทำมาหากิน การพักผ่อนหย่อนใจ การทำนา การจับปลา การชนไก่ การเล่นว่าว ฯลฯ ภาพพาหนะ เครื่องดนตรีก็ล้วนเป็นของท้องถิ่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตลอดจนเครื่องแต่งกาย ทรงผม ก็เป็นลักษณะที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 รวมทั้งภาพศิลปกาพย์วิสัย จะมีปะปนอยู่ด้วยค่อนข้างมาก เป็นต้น

พนิตา ปันเทียม (2526. หน้า บทนำ, 35) ได้วิจัยเรื่อง “จิตรกรรมฝาผนังไทยที่พระอุโบสถ วัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี” มีความมุ่งหมายของการศึกษา คือ เพื่อศึกษา ลักษณะวัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของราษฎรไทยระหว่างสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 บันทึกข้อมูลทางประวัติศาสตร์ และศึกษาลักษณะทางศิลปะ โดยทั่วไปของภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดมหาสมณาราม จังหวัดเพชรบุรี วิธีการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล ภาคสนามจากแหล่งข้อมูลจริงบันทึกภาพเพื่อการตีความ และศึกษารวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้อธิบายภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย และได้สรุปไว้ในบทสรุปสารนิพนธ์ว่า ภาพจิตรกรรมแห่งนี้เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยมีชาวอินโงเป็นผู้ร่างภาพ และเขียนภาพกับพระอาจารย์ที่เข้าวัดพระทองครูทวน ตาลวันนา พ่อละมุด บ้านข้าววัดพลับพลายชัย และหลวงพ่อฤทธิวัดพลับพลายชัย ต่อมาได้เขียนซ่อมขึ้นใหม่ เท่าที่พบเขียนโดยช่าง 2 ท่าน คือ นายพิน อินฟ้าแสง และนายเลิศ พ่วงพระเดช ทางด้านเรื่องราวของภาพแบ่งได้เป็น 2 ตอน คือ ตอนหนึ่งเป็นภาพเกี่ยวกับสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาทั้งในประเทศ และประเทศใกล้เคียง เช่น ประเทศพม่า ส่วนอีกตอนหนึ่งเป็นภาพเหตุการณ์คน ๆ หนึ่งตั้งแต่เกิดจนตาย และได้พบลักษณะวัฒนธรรมการเดินทาง การทำมาหากิน การศึกษาขนบธรรมเนียมประเพณี การแต่งกาย สถาปัตยกรรม ในภาพเขียนแห่งนี้นอกจากนี้ยังได้ทราบประวัติความเป็นมาของโบราณสถาน เช่น ภาพการค้นพบพระปฐมเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 4 และปฏิสังขรณ์เสร็จในสมัยรัชกาลที่ 5 ตลอดจนลักษณะทางสถาปัตยกรรมจากภาพจิตรกรรม ซึ่งนับได้ว่าเป็นการบันทึกหลักฐานที่สำคัญ

พัชรินทร์ ศุภประมุข (2529. หน้า ๗-๘, 1-3) ได้วิจัยเรื่อง “ชีวิตชาวบ้านจิตรกรรมฝาผนังจังหวัดสระบุรี” มีวัตถุประสงค์ของการศึกษาคือ เพื่อศึกษาสภาพการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังไทย เรื่องการแต่งกาย การละเล่น ลักษณะอาคารบ้านเรือน สิ่งของ เครื่องใช้ การคมนาคม ตลอดจนศาสนา และความเชื่อ ศึกษาสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน และเพื่อศึกษารวบรวม และบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับ

ลักษณะของจิตรกรรม ประติมากรรม และโบราณวัตถุสถานอื่นที่พบในวัด วิธีการศึกษาด้วยการบันทึกภาพ รวบรวมข้อมูลจากรายงานการสำรวจ รายงานการอนุรักษ์ รายงานการวิจัยต่าง ๆ ของกองโบราณคดีพระราชพงศาวดาร บันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ จดหมายเหตุสมัยรัตนโกสินทร์ หนังสือวารสารตลอดจนการสัมภาษณ์เจ้าอาวาสวัดผู้สูงอายุ และศึกษาเรื่องราวด้านต่าง ๆ จากภาพจิตรกรรมด้วยการวิเคราะห์และเปรียบเทียบ ผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านที่ปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังทั้ง 4 แห่ง ในจังหวัดสระบุรี คือ ภาพชาวเมืองสระบุรีในสมัยนั้นนั่นเอง ส่วนใหญ่เป็นคนไทยพื้นบ้าน นอกนั้นเป็นชนกลุ่มน้อยที่ปะปนอยู่ เช่น คนไทยเชื้อสายไทย ญวน ที่ยังคงรักษาวัดนธรรมดั้งเดิมไว้ เช่น ภาษาพูด ประเพณีแห่บั้งไฟ และการนับถือผีบรรพบุรุษ เป็นต้น เชื้อสายลาวจีน และชาวกะเหรี่ยงทุกคนใช้ชีวิตอย่างกลมกลืนฉันเครือญาติ วิธีการดำเนินชีวิตเรียบง่ายมีความสุข ขึ้นอยู่กับธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ โดยมีวัดเป็นศูนย์รวมของจิตใจ เป็นแหล่งความรู้และแหล่งบันเทิงในงานบุญต่าง ๆ

มานพ อิศรเดช (2527 ง-จ, 5, 7) ได้วิจัยเรื่อง "การศึกษาจิตรกรรมฝาผนังสมัยอยุธยา สกุลช่างเพชรบุรีที่วัดใหญ่สุวรรณาราม" มีความมุ่งหมายในการวิจัยคือ เพื่อศึกษาคติเรื่องเทพชุมนุม มารผจญ ทวารบาล และเสียวาง ด้วยการวิเคราะห์ ตีความจากัมภีร์ และวรรณกรรมทางพุทธศาสนา วิเคราะห์ลักษณะเฉพาะแบบแผนทางศิลปะ การจัดองค์ประกอบโครงงาน สี ลวดลาย ฯลฯ ศึกษาอิทธิพลศิลปะอื่น ๆ ที่ปรากฏในจิตรกรรมในสมัยต่อมา การเก็บรวบรวมข้อมูลจากภาคสนาม บันทึกภาพ และจากหนังสือเอกสารต่าง ๆ ผลการวิจัยพบว่าจิตรกรรมฝาผนังวัดใหญ่สุวรรณาราม มีภาพจิตรกรรมที่สำคัญอยู่ 3 เรื่อง คือ เรื่องเทพชุมนุม เรื่องมารผจญ และเรื่องอาร์ักษ์ โดยเฉพาะเรื่องเทพชุมนุมนี้เป็นภาพจิตรกรรมแห่งเดียวที่มีความสมบูรณ์ตรงตามคติพุทธศาสนา คติของเรื่องนี้มาจากมหาสมยสูตรในทีฆนิกาย จากสุตตันปิฎก (เล่ม 10) รูปแบบและองค์ประกอบศิลปะมีลักษณะเฉพาะหลายประการ เช่น มีการริเริ่มใช้เส้นสีเทา การใช้ลวดลายต่าง ๆ มาคั่นระหว่างภาพบุคคล ตลอดจนโครงสีหลักเป็นสีแดง การกำหนดอายุจิตรกรรมที่วัดนี้ได้เสนอแนวคิดใหม่ โดยนำเอาคติมาเป็นประเด็นสำคัญ หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ผสมกับรูปแบบศิลปะ ทำให้กำหนดอายุได้ว่าน่าจะอยู่ในระหว่าง พ.ศ. 2581 และไม่เกิน พ.ศ. 2199

ลลนา ศิริเจริญ (2517 หน้า บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง "การศึกษาคุณค่าของชาดก เพื่อใช้ในการสอนวรรณคดีไทย" มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษา คุณค่าของชาดกที่ปรากฏในวรรณคดีไทยบางเรื่อง โดยวิธีวิจัยเอกสาร (Documentary Research) จากหนังสือวรรณคดี 3 เล่ม และวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามของครู 25 คน นักเรียน 160 คน ที่สอนและเรียนในชั้น

มัธยมศึกษาปีที่ 5 ในโรงเรียนรัฐบาลทั้งส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค ผลการวิจัยพบว่าครูและนักเรียนส่วนมากยังสนใจ และเห็นคุณค่าของนิทานชาดก และวรรณคดีชาดก เพราะให้ข้อคิดและคติธรรมต่าง ๆ และยังเห็นว่านิทานชาดกและวรรณคดี แต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยแก้วมีคุณค่ามากกว่า ตลอดจนเห็นว่าวรรณคดีชาดกจะมีคุณค่ามากขึ้น ถ้าครูผู้สอนมีกลวิธีในการสอนที่น่าสนใจ ดังนั้นจากผลการวิจัยพบว่า วรรณคดีชาดกยังมีบทบาทสำคัญใน วรรณคดีไทย เพราะมีคุณค่าทั้งทางเชิงวรรณศิลป์ และเชิงจริยธรรม

วิชารณณ์ อมฤตนันท์ (2530. หน้า 51, 55-56) ได้วิจัยเรื่อง "การเปรียบเทียบค่านิยมเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย กับนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา" มีวัตถุประสงค์ในการวิจัยคือเพื่อศึกษาเปรียบเทียบค่านิยม และพฤติกรรมในการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย และนักศึกษาผู้ใหญ่สายสามัญระดับ 5 จำนวน 50 คน ผลการวิจัยพบว่าระดับค่านิยม และพฤติกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัศึกษามีค่านิยมเชิงนิมานโดยมีค่าคะแนนร้อยละ 77 นักศึกษาผู้ใหญ่มีค่าคะแนนเฉลี่ยร้อยละ 75 ส่วนระดับพฤติกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัศึกษามีพฤติกรรมพึงประสงค์โดยมีค่าเฉลี่ยคะแนนร้อยละ 74 นักศึกษาผู้ใหญ่มีค่าเฉลี่ยคะแนนร้อยละ 75 ผลการเปรียบเทียบเกี่ยวกับอนุรักษ์โบราณสถานของนักเรียนมัธยมศึกษา กับนักศึกษาผู้ใหญ่ผลปรากฏว่ามีค่านิยมไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.50

วรรณภา ณ สงขลา (2533. หน้า 1-145) ได้ทำการวิจัย และได้นำเสนอไว้ในโครงการวิจัย จิตรกรรมฝาผนังแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย เป็นผลงานชุดแรกซึ่งจะประมวลข้อมูลของจิตรกรรมฝาผนังที่มีคุณค่า และมีความสำคัญ ข้อมูลเบื้องต้นในการวิจัยได้คัดเลือกไว้ 70 แห่ง ในการวิจัยนั้นได้นำเสนอดังนี้ คือ เรื่องลักษณะจิตรกรรมฝาผนังแห่งภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย, ภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมสังคม และชีวิตความเป็นอยู่, ภาพสถาปัตยกรรมในจิตรกรรม, วรรณกรรม และภาพเล่าเรื่อง จิตรกรรมฝาผนังพื้นบ้านอีสานเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ซึ่งจิตรกรในหมู่บ้านต่าง ๆ ได้สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา จิตรกรรมเหล่านี้ จึงเกิดขึ้นจากความศรัทธาสูงสุด ผู้สร้างทั้งหลายได้เพียรพยายามแสวงหาสิ่งที่ดีที่สุดมาร่วมกันสร้างสรรค์ให้วัดนั้น ๆ มีความสำคัญ สำหรับเป็นศูนย์รวมแห่งความเคารพสักการะจิตรกรรมที่เขียนขึ้นนั้น ยังแสดงให้เห็นถึงลักษณะชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี สิ่งแวดล้อม ฯลฯ ไปด้วย จิตรกรรมเหล่านี้จึงเป็นหลักฐานทางโบราณคดีของท้องถิ่น

นั้น ๆ ที่ปรากฏอยู่ในรูปของภาพเขียน การอ่าน ความหมายของหลักฐานนี้จึงจะเป็นความรู้ที่มีประโยชน์ทางการพัฒนาประเทศในสาขาต่าง ๆ อย่างยิ่ง

วิภาวดี ประดิษฐ์ศิริ (2527. หน้า 44) ได้วิจัยเรื่อง "จิตรกรรมฝาผนังวัดบางยี่ขัน" ผลการวิจัยพบว่า จิตรกรรมฝาผนังไทยวัดบางยี่ขันเป็นจิตรกรรมในสกุลช่างรัตนโกสินทร์ เขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 ตอนต้นเป็นเรื่องทศชาติชาดก โดยเขียนขึ้นตามระเบียบแบบแผนแบบประเพณีนิยมโดยทั่วไป เทคนิคเป็นแบบสีฝุ่นผสมกาวผนังก่ออิฐสอปูนหนาประมาณ 86 เซนติเมตร ฉาบค่อนข้างหยาบหนาประมาณ 1 เซนติเมตร รองพื้นบาง ๆ ด้วยสีขาว สีที่ใช้เป็นสีเขียวใบไม้ เขียวคล้ำ สีน้ำเงินคล้ำ น้ำเงินหม่น น้ำตาล น้ำตาลหม่น แดงชาด เทา ขาว ดำ และ ปิดทองคำเปลว เทคนิคการเขียน ช่างเขียนด้วยพู่กันจากเปลือกกระดังยาทุบปลาย พู่กัน หนวดหนู และตัดเส้นด้วยสีดำ และสีน้ำตาล

วณิพรรณ ฤาไชยคาม (2524. หน้า 101-102) ได้วิจัยเรื่อง "ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่พระที่นั่งทรงผนวชวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร" ด้วยการศึกษาจากแหล่งข้อมูลจริง และจากเอกสารต่าง ๆ และได้สรุปไว้ในบทสรุปสารนิพนธ์ว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยที่พระที่นั่งทรงผนวชเป็นภาพเล่าเรื่องเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในสมัยที่พระองค์สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ตั้งแต่พระราชพิธีโสกันต์ จนกระทั่งถึงสมัยที่พระองค์ทรงผนวชเป็นพระภิกษุ อันเป็นเหตุสร้างพระที่นั่งทรงผนวชขึ้นเป็นที่ประทับในพระบรมมหาราชวัง และย้ายพระที่นั่งเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เป็นอันสิ้นสุดเรื่องราวในภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยที่พระที่นั่งทรงผนวช ทำให้ทราบถึงลักษณะต่าง ๆ ของวัฒนธรรม และประเพณีอันได้แก่ พระราชพิธีต่าง ๆ ของพระมหากษัตริย์ มหรสพ และการละเล่นต่าง ๆ การแต่งกาย สภาพชีวิตความเป็นอยู่ และสังคม ลักษณะสถาปัตยกรรม และการใช้ธงช้างเผือก ซึ่งเป็นธงชาติไทยในสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 6

ศิลป์ชัย ชื่นประเสริฐ (2526. หน้า ๗-๙, 1-2) ได้วิจัยเรื่อง "จิตรกรรมไทยภาคกลางก่อนพุทธศตวรรษที่ 21" มีความมุ่งหมายของการวิจัยคือ เพื่อศึกษาแบบอย่างทางศิลปะ เรื่องราวที่ใช้เขียน วิวัฒนาการ และการกำหนดอายุ วิธีการศึกษาจะศึกษาเฉพาะจิตรกรรมที่พบในจังหวัดสุโขทัยพระนครศรีอยุธยา ลพบุรี และราชบุรี ตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ไทยราวพุทธศตวรรษที่ 19 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 21 ผลการวิจัยพบว่าแบบอย่างทางศิลปะ สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ กลุ่มที่ 1 มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นแบบที่เริ่มมีอิทธิพลจิตรกรรมลังกามากขึ้น เช่น จิตรกรรมฝาผนังในคูหาปราสาทเจดีย์ ด้านทิศเหนือของเจดีย์ประธานวัดเจดีย์เจ็ดแถว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย กลุ่มที่ 3 มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21-22 เป็นกลุ่มที่แสดงถึงลักษณะแบบจิตรกรรมไทยอยุธยาอิทธิพลจิตรกรรมลังกาดน้อยลง

เช่น จิตรกรรมฝาผนังไทยที่เจดีย์ด้านทิศเหนือของพระวิหารหลวงวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 และผลการวิจัยยังพบว่า มีหลายประเด็นที่สอดคล้องกับการตีความที่เคยมีมา และมีส่วนที่เป็นคำตอบใหม่ที่แตกต่างไปจากของเดิม ผู้วิจัยได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ปัจจุบันภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยศตวรรษที่ 19-22 อยู่ในสภาพชำรุดเลือนลางมาก ควรที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหลายจะได้ทำการอนุรักษ์ เพื่อให้คงอยู่เป็นมรดกของชาติสืบต่อไป

สมชาย สุวรรณจักร (2536, หน้า บทคัดย่อ) ได้วิจัยเรื่อง "ความรู้ และความคิดเห็นในการอนุรักษ์โบราณสถานของครู ในจังหวัดสุโขทัย" โดยมุ่งศึกษาความรู้ และความคิดเห็นของครูในจังหวัดสุโขทัย 360 คน ผลการวิจัยพบว่า ครูควรรู้เรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานในระดับปานกลาง ครูชาย และครูหญิงมีความรู้ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ครูที่แตกต่างกันทางด้านวุฒิการศึกษา และเขตที่ตั้งของโรงเรียนมีความรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.01 โดยครูที่มีวุฒิการศึกษาสูงกว่าปริญญาตรี หรือปริญญาตรีมีความรู้มากกว่าครูที่สอนในเขตที่ไม่มีโบราณสถาน และครูที่สอนในระดับการศึกษาที่แตกต่างกัน มีความรู้แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ครูมีความเห็นเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานในระดับที่เห็นด้วย ครูที่สอนในเขตที่ตั้งของโรงเรียนแตกต่างกัน มีความคิดเห็นแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.01 โดยครูที่สอนในเขตที่มีโบราณสถานมีความคิดเห็นในทางสนับสนุนมากกว่าครูที่สอนในเขตที่ไม่มีโบราณสถาน ครูที่แตกต่างกันด้านเพศ วุฒิการศึกษา และระดับการศึกษาที่สอนมีความคิดเห็นไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ครูมีความเห็นว่าควรจัดให้มีการสอนวิชาอนุรักษ์โบราณสถานในทุกระดับชั้น และเป็นวิชาบังคับ สำหรับความรู้ และความคิดเห็นของครูเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน มีความสัมพันธ์กันในทางเชิงบวกที่ระดับความมีนัยสำคัญ 0.01 ค่าสัมประสิทธิ์สหพันธ์ 0.34 ในปริมาณความสัมพันธ์ไม่มากนัก ร้อยละ 11.56

สุทธิดา วัลลภาพันธุ์ (2526, หน้า บทนำ, 55-56) ได้วิจัยเรื่อง "จิตรกรรมฝาผนังวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร" มีความมุ่งหมายของการศึกษา คือ เพื่อศึกษาบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของภาพจิตรกรรม วัฒนธรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏ และเพื่อต้องการแสดงให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยสามารถใช้เป็นหลักฐานสอบทาน เกี่ยวกับพระราชพิธีสิบสองเดือน ด้วยการศึกษาจากจิตรกรรมฝาผนังไทยวัดราชประดิษฐ์สถิตมหาสีมารามเพียงแห่งเดียว การค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากแหล่งข้อมูลจริงเป็นข้อมูลขั้นต้น และจากเอกสาร ต่าง ๆ เป็นข้อมูลขั้นรอง เพื่อใช้เป็นหลักฐานอ้างอิงในการเรียบเรียง ตลอดจนการ

บันทึกภาพ และได้สรุปไว้ในบทสรุปสารนิพนธ์ว่า จิตรกรรมฝาผนังไทยในพระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้น และซ่อมแซมในสมัยใด แต่จากหลักฐานภาพจิตรกรรมน่าจะสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะหลักฐานการใช้หลักทัศนียภาพ (Perspective) ได้ถูกต้องเชี่ยวชาญมากกว่าสกุลช่างขรัวอินโข่ง ที่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 สำหรับทางด้านภาพเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ดังเช่น ภาพการเกิดสุริยุปราคาในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งภาพเหตุการณ์นี้ได้เกิดขึ้นก่อนพระองค์ได้เสด็จสวรรคตเพียง 14 วัน ดังนั้น น่าจะเป็นคนรุ่นหลังได้บันทึกไว้ และโดยหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้ทรงบูรณะวัดแห่งนี้ เพื่อให้เป็นอนุสรณ์แก่พระราชบิดา ตลอดจนภาพพระที่นั่งภูวดลทัศไนย ซึ่งพระที่นั่งนี้ได้ทรงสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 และทรงโปรดให้รื้อในสมัยรัชกาลที่ 5 และได้ปรากฏเป็นภาพอยู่บนฝาผนังวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมารามเช่นกัน ดังนั้น จึงน่าจะเป็นภาพเขียนในสกุลช่างรัชกาลที่ 5 ขึ้นไป ส่วนทางด้านภาพพระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งแต่เดิมดังปรากฏในกฎมณเฑียรบาลนั้นเป็นเรื่องราวของพิธีพราหมณ์เป็น ส่วนใหญ่ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระองค์ได้ทรงนำพระราชพิธีทางพุทธศาสนาเข้าไปร่วมใน พระราชพิธีสิบสองเดือนมากขึ้น และในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงพระราชนิพนธ์พระราชพิธีสิบสองเดือนขึ้นเล่มหนึ่ง และในภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยได้ปรากฏภาพพระราชพิธีสิบสองเดือน ซึ่งลักษณะภาพผู้เขียนน่าจะได้รับอิทธิพลจากหนังสือ พระราชนิพนธ์ 12 เดือน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะการเรียบเรียงลำดับภาพจิตรกรรม และเรื่องราวในหนังสือซึ่งเริ่มต้นด้วยพระราชพิธีสิบสองเดือน เช่นเดียวกัน

สุทธิลักษณ์ ไชยสุด (2518. หน้า ข-ค, 6-8, 168-170) ได้วิจัยเรื่อง “จิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ วัดไผ่ขนาน พิษณุโลก” มีความมุ่งหมายในการวิจัย คือ เพื่อรวบรวมภาพเขียนค้นคว้าหาประวัติ อายุแบบแผนศิลปะ และอิทธิพลที่สืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ที่ปรากฏในภาพเขียนแบบประเพณีนิยมที่วัดไผ่ขนาน จังหวัดพิษณุโลก วิธีดำเนินการวิจัยด้วยการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากการถ่ายภาพ และรวบรวมเรื่องราวมาวิจัย โดยนำภาพเขียนที่วัดสุวรรณาราม วัดราชสิทธิธาราม จังหวัดธนบุรี และวัดมัชฌิมมาวาส จังหวัดสงขลา มาเปรียบเทียบกับภาพพระพุทธรูป และภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยวัดไผ่ขนาน จังหวัดพิษณุโลก จากการวิจัยพบว่าแบบแผนศิลปะของภาพจิตรกรรมวัดไผ่ขนาน และภาพพระพุทธรูป มีมือช่างชาวบ้าน ซึ่งระดับฝีมือการเขียนภาพด้อยกว่าภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดไผ่ขนานที่รู้จักการนาระยะแบบ 3 มิติมาใช้ แต่ก็ยังคงเป็นแบบประเพณีนิยมอยู่ ในขณะที่ภาพจิตรกรรมในกรุงเทพฯ เริ่มนิยมการเขียนภาพแบบอิทธิพลตะวันตก ส่วนภาพ 3 จากการเปรียบเทียบแบบแผนจะเห็นได้ว่าทั้งสองวัดยังคงเขียนภาพแบบประเพณีนิยม และถ้าเปรียบเทียบแบบแผนการเขียนทั้งสี่วัด

สรุปได้ว่า ภาพจิตรกรรมวัดมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา เขียนได้ก้าวหน้ากว่าอีกสามวัด เนื่องจากมีการติดต่อกับทางกรุงเทพฯ และได้รับอิทธิพลการเขียนภาพแบบตะวันตก

สุดา งามเหลือ (2524. หน้า 2-3, 68) ได้วิจัยเรื่อง "การศึกษาวัฒนธรรมจากภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร" มีความมุ่งหมายของการศึกษา คือ เพื่อแสดงให้เห็นว่าจิตรกรรมฝาผนังไทยนั้นเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่ใช้ศึกษาเรื่องราวในอดีต ศึกษาวัฒนธรรม และศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของชาวต่างชาติที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 4) และใช้หลักฐานที่ได้จากจิตรกรรมฝาผนังไทยช่วยสอบทานหลักฐานที่บันทึกในเอกสาร สำหรับวิธีการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลได้จากเอกสารทางประวัติศาสตร์ รูปภาพ และการศึกษาจากแหล่งข้อมูลจริง ผลการวิจัยพบว่า วัฒนธรรมที่ปรากฏในงานจิตรกรรมฝาผนังไทยวัดบวรนิเวศวิหาร ก็คือ ชีวิตความเป็นอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ตามความเป็นจริงร่วมสมัยที่ศิลปินมีชีวิตอยู่โดยมีอิทธิพลในด้านต่าง ๆ เช่น การแพทย์ วิทยาศาสตร์การศึกษา การพิมพ์ ดาราศาสตร์ หลังไหลเข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยจึงได้ปรากฏด้านต่าง ๆ เหล่านี้อยู่บนจิตรกรรมฝาผนัง เป็นต้น

สุพจน์ สุวรรณภักดี (2533. หน้า 1-123) ได้ทำการวิจัยจิตรกรรมฝาผนังวัดสนวนวาริพัฒนารามอำเภอบ้านไผ่ จังหวัดขอนแก่น นำเสนอความรู้เกี่ยวกับจิตรกรรมไทย ความสำคัญของจิตรกรรมไทย จิตรกรรมในประเทศใกล้เคียงที่มีอิทธิพลต่อจิตรกรรมไทย ได้แก่ จิตรกรรมในประเทศอินเดีย ในประเทศศรีลังกา จิตรกรรมในประเทศกัมพูชา จิตรกรรมในประเทศพม่า และได้วิเคราะห์องค์ประกอบทางศิลปะ ภาพจิตรกรรมฝาผนังของไทย องค์ประกอบทางศิลปะภาพจิตรกรรมฝาผนังด้านนอก และด้านในของวัดสนวนวาริพัฒนาราม

หรรณ หัสมา (2533. หน้า 1-20) ได้ทำการวิจัยวัฒนธรรมของชาวไทยที่ปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังอุโบสถภาคใต้ จำนวน 6 วัด ได้แก่ วัดวัง วัดวิหารเบิก จังหวัดพัทลุง วัดคูเต่า วัดมัชฌิมาวาสวรวิหาร วัดโพธิปฐมवास จังหวัดสงขลา วัดชลธาราสิงเห จังหวัดนราธิวาส และได้วิเคราะห์พบว่า จิตรกรรมฝาผนังไทยดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ ด้านความเชื่อ และศาสนา ประเพณีการบวช ประเพณีทำบุญตักบาตร ประเพณีการทำศพ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ด้านการสร้างที่อยู่อาศัย ลักษณะรูปแบบที่อยู่อาศัยของคนไทยมีหลายรูปแบบด้วยกัน ได้แก่ เรือนเครื่องผูก เรือนเครื่องสับ และเรือนโครงสร้างก่ออิฐถือปูนด้านการแต่งกาย การแต่งกายของเด็ก การแต่งกายของสตรีรวมทั้งการไว้ทรงผม การแต่งกายของผู้ชาย การแต่งกายของทหาร ด้านการประกอบอาชีพ ได้แก่ การทำนา การทำสวนการประมง การเลี้ยงสัตว์ การล่าสัตว์ การค้าขาย การคมนาคมมีทั้งทางบก และทางน้ำ ด้านการละเล่น

และกีฬาที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม มีหุ่นกระบอก โขน วงปี่พาทย์ มโนราห์ หนังตะลุงมวยไทย กีฬาชนวัว ด้านอื่น ๆ ที่ปรากฏ ได้แก่ วัฒนธรรมของชาวจีน วัฒนธรรมมาเลเซีย

อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ (2530. หน้า 110) ได้วิจัยเรื่อง "ภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมในกรอบกระจกเหนือประตูพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม" ด้วยการศึกษาจากแหล่งข้อมูลจริง และเอกสารต่าง ๆ และได้สรุปไว้ในบทสรุปสารนิพนธ์ว่า ภาพสัตว์หิมพานต์นั้นมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยทวารวดี และลพบุรี จะมีลักษณะรูปแบบที่เลียนแบบมาจากคติอินเดีย ส่วนภาพสัตว์หิมพานต์สมัยสุโขทัย อยุธยา และรัตนโกสินทร์มีการพัฒนารูปแบบ และลักษณะมาจากอิทธิพลจากศิลปกรรมจีน ดังนั้น ภาพสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมในกรอบกระจกเหนือประตูพระวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม จึงได้รับอิทธิพลจากเรื่องไตรภูมิโลกวินิจฉัย ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยช่างได้นำลักษณะของสัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง และมีอิทธิพลจากเรื่องรามเกียรติ์ หรือศิลปกรรมจีนมาผูกเขียนขึ้นตามความคิด และจินตนาการของตน

อุษาวดี รัชมีวงศ์ (2527. หน้า 3-4, 48) ได้วิจัยเรื่อง "ภาพจิตรกรรมเครื่องบูชาจีนในศิลปะรัตนโกสินทร์" มีความมุ่งหมายของการศึกษาคือ เพื่อศึกษาถึงประวัติความเป็นมาของเครื่องบูชาแบบจีน ศึกษามูลเหตุของความนิยมเขียนภาพจิตรกรรมเครื่องบูชาอย่างจีน ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 2 และสมัยรัชกาลที่ 3 ศึกษาคติความเชื่อ รูปแบบความหมายรูปแบบต่าง ๆ และวิเคราะห์แบบอย่างของเครื่องบูชาอย่างจีน ซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องบูชาอย่างไทย วิธีการศึกษาค้นคว้าด้วยการรวบรวมข้อมูลภาคเอกสารขั้นต้น เช่น จากจดหมายเหตุ ประกาศของทางราชการ รายงานการค้นคว้าของผู้ทรงคุณวุฒิ ฯลฯ และการรวบรวมข้อมูลภาคสนามจากแหล่งข้อมูลจริง สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ การสังเกตการณ์ และบันทึกภาพ และได้สรุปไว้ในบทสรุปสารนิพนธ์ว่า ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างจีนกับไทยมีมาช้านาน ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ศิลปวัฒนธรรมไทย ดังเช่น ภาพจิตรกรรมเครื่องบูชาจีน เป็นสิ่งหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นคติความเชื่ออันเป็นศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อของจีน และได้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบเครื่องบูชาอย่างไทย เกิดเป็นเครื่องบูชาม้าหมู่ ซึ่งเดิมตัวม้าเป็นเครื่องเรือนชนิดหนึ่งของจีน ซึ่งไทยได้นำมาประยุกต์ใช้ตั้งบูชาพระพุทธรูป และเครื่องบูชาต่าง ๆ จนเป็นที่แพร่หลายใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ตลอดจนเครื่องบูชาโต๊ะจีนที่ได้รับความนิยมมากในหมู่ข้าราชการถึงกับมีการประกวดประชันกัน กระทั่งต่อมาเมื่ออิทธิพลศิลปะตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทต่อศิลปกรรมไทยสมัยหลัง

(รัชกาลที่ 5) ความนิยมเครื่องบูชาจีนจึงเริ่มหมดลง และสูญหายไป ซึ่งต่างกับเครื่องบูชาอย่างม้า หมู ยังคงมีใช้กันอย่างแพร่หลาย

อาทิศย์ ธงอินเนตร (2525. หน้า ๗, 2-3, 179) ได้วิจัยเรื่อง "เครื่องแต่งกายของคนไทย ในสมัยรัชกาลที่ 4 จากภาพจิตรกรรมฝาผนัง" มีความมุ่งหมายของการวิจัยคือ เพื่อศึกษาให้ทราบที่มาของเครื่องแต่งกายลักษณะของเครื่องแต่งกายสมัยรัชกาลที่ 4 ที่แตกต่างไปจากอดีต และโอกาสที่แตกต่าง เครื่องแต่งกายสมัยรัชกาลที่ 4 มีลักษณะแตกต่างกันหรือไม่อย่างไร วิธีดำเนินการวิจัยด้วยการศึกษาข้อมูลกฎหมายไทยในสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์บันทึกพงศาวดาร และประกาศต่าง ๆ เอกสารที่กรมศิลปากรได้รวบรวมไว้ทั้งรูปประติมากรรมสมัยต่าง ๆ และการวิเคราะห์ที่สำคัญคือ การรวบรวมข้อมูลเครื่องแต่งกายจากภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยในวัดสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพมหานคร 10 ด้วยการศึกษวิเคราะห์และแยกกลุ่มบุคคลออกเป็น 1 ชั้นชั้น คือ ชั้นกษัตริย์ ชั้นชั้นสูง และสามัญชน ซึ่งชั้นกษัตริย์หรือสตรีชั้นสูง ช่างเขียนได้ให้หลักประเพณีนิยมที่สืบทอดต่อกันมา จากจิตรกรรมสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยแต่งเติมการแต่งกายให้มีลักษณะอ่อนช้อยงดงามเกินความเป็นจริง สำหรับการแต่งกายของชนชั้นสูงชาย สามัญชนชาย และสามัญชนหญิง ช่างได้รับแบบจากสภาพการแต่งกายจริงในสมัยนั้นมาถ่ายทอด จะมีเพียงบางแบบเท่านั้นที่ช่างอาจเขียนผิดเพี้ยนไปจากความเป็นอยู่จริงบ้าง แต่ก็ยังมีแนวบ่งชี้ว่ามาจากสภาพความเป็นจริงให้เห็นอยู่ ดังนั้นการวิจัยครั้งนี้ทำให้ทราบว่าเครื่องแต่งกายในสมัยรัชกาลที่ 4 มีบางอย่างได้รับอิทธิพลรูปแบบจากเครื่องแต่งกายสมัยก่อน และมีหลายแบบที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลจากต่างชาติ เช่น โรมัน เปอร์เซีย อินเดียเซีย พม่า ญี่ปุ่น เป็นต้น ซึ่งผลการวิจัยนี้สามารถนำมาขยายเรื่องราวในประวัติศาสตร์สมัยรัชกาลที่ 4 และวิวัฒนาการทางด้านการแต่งกายของคนไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

จากข้อมูลผลงานวิจัยดังกล่าวจะเห็นได้ว่า ในปัจจุบันการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์เริ่มได้รับความสนใจแพร่หลายขึ้น ผลจากการวิจัยทำให้ทราบข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์มีคุณค่าต่อการศึกษาอย่างกว้างขวางทุกระดับ ดังเช่น เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ พงศาวดาร และพระราชพิธีต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งประวัติศาสตร์ความเป็นมา การกำหนดอายุหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของจิตรกรรมฝาผนังไทยโบราณ ดังเช่น งานวิจัย ความคิดเห็นทาง ด้านโบราณสถาน และคุณค่าของชาติ แต่อย่างไรก็ตามผลจากการวิจัยเชิงประวัติศาสตร์นั้น ก็สามารถกล่าวได้ว่าจิตรกรรมฝาผนังไทยมีคุณค่าอันน่าปการ และเป็นหลักฐานอันดีที่ยังเหลืออยู่เป็นมรดกทางศิลปวัฒนธรรมอันล้ำค่าของไทย และของประเทศชาติที่ควรได้รับการดำรง สงวนรักษาให้คงอยู่สืบต่อไป